

RECENZIE

GOLDSWORTHY, Adrian. *ARMÁDA STARÉHO ŘÍMA*. Přeložili: Helena Svobodová a Lenka Vacinová. Praha : Slovart, 2010, 224 s.

S publikáciami anglického vojenského historika Adriana Goldsworthyho sa českí i slovenskí čitatelia mali možnosť zoznámiť prostredníctvom dvoch prekladov do češtiny, ktoré sa objavili v nedávnom období (*Ve jménu Říma. Muži, kteří vítězili pro římskou říši*. Přeložila: Jarmila Doubravová. Praha : Deus, 2009 a *Caesar. Život giganta*. Přeložil: Lumír Mikulka. Plzeň : Plejáda, 2010). Vďaka vydavateľstvu Slovart prišiel na knižné pulty tentokrát preklad jeho práce s názvom *Armáda starého Říma* (v anglickom origináli *The Complete Roman Army*, a nie *Roman Army*, ako je uvedené na strane 4). Kniha sa člení na úvod a päť kapitol, rozdelených nasledovným spôsobom: republikánska armáda (s. 18-43), profesionálna armáda (s. 44-73), život v rímskom vojsku (s. 74-161), rímska armáda počas vojny (s. 162-197) a v období neskorkej antiky (s. 198-214).

V úvode podáva autor stručný prehľad rímskych dejín, približuje úlohu armády v rímskom svete a „rozbíja“ idealizovanú predstavu o rímskom vojsku ako čisto profesionálnom a prísne disciplinovanom útvere, ktorá je výsledkom modernej doby. Ďalšiu časť úvodu považujeme za mimoriadnu dôležitú, pretože sú v nej charakterizované jednotlivé druhy historických prameňov (literárne, archeologické, epigrafické, numizmatické, papyrologické, umeleckohistorické – mozaiky, maľby, reliéfy). Pozornosť sa tu sústreďuje na prezentáciu širokej škály špecifik a problémov pri ich interpretácii a predstavenie možností využitia jednotlivých typov prameňov pri skúmaní určitých oblastí života rímskeho vojska (napr. nápisy dokumentujú najmä náboženský život, stavebnú činnosť, štruktúru a vojenskú hierarchiu v armáde). Zároveň sa prízvukuje nutnosť syntézy všetkých druhov prameňov. V prípade literárnych prameňov sú uvedené aj najvýznamnejšie spisy, ktoré obohacujú naše vedomosti o rímskej armáde v jednotlivých časových obdobiach. Goldsworthy do úvodu zakomponoval aj chronologickú tabuľku s prehľadom rímskych dejín od roku 753 pred n. l. do roku 554 n. l. (s. 10-11), pričom pri jej tvorbe prihliadal na najvýznamnejšie vojenské konfrontácie Rimanov s nepriateľmi. Okrem toho tu nájdeme aj farebnú mapu Rímskej ríše (s. 14-15).

Z chronologického hľadiska zahŕňa prvá kapitola rímsku armádu od najstarších čias až po reformy Gaia Maria, uskutočnené na konci 2. storočia pred n. l. Na jednotlivých stránkach sa autor snaží čitateľa oboznámiť s charakterom najstarších rímskych vojsk a zameriava sa predovšetkým na reformy šiesteho rímskeho kráľa Servia Tullia, ktoré veľkou mierou ovplyvnili štruktúru armády. V ďalšej časti prvej kapitoly sa do popredia dostáva zloženie, výstroj a výzbroj rímskej légie a vzhľad vojenských táborov v období republiky, pričom Goldsworthy vychádza predovšetkým z rozboru organizácie rímskej armády, ktorý zanechal historik Polybios (polovica 2. storočia pred n. l.). V závere kapitoly sústreďuje svoju pozornosť na rímske loďstvo a všetko, čo s ním súvisí (počiatky, druhy lodí, taktika, priebeh bitky).

Druhá kapitola poskytuje priestor pre objasneniu procesu profesionalizácie rímskej armády. V prvom bloku kapitoly sa čitateľ dozvedá o zmenách, zavedených Gaiom Mariom,

ktoré sa týkali predovšetkým charakteru vojska a nového usporiadania légii. V ostatných blokoch je predmetom výkladu armáda za principátu a okrem iného sa môžeme dočítať o možnostiach vojenskej kariéry senátorov, jazdcov, ale i obyčajných občanov, ktorí mohli pôsobiť vo funkciách nižších dôstojníkov.

Tretia kapitola s názvom *Život v rímskom vojsku* je zo všetkých najrozsiahlejšia a obsahovo najpestrejšia. Zároveň si myslíme, že moderných čitateľov zaujme najviac. Autor na širokej ploche detailne sleduje osudy a činnosti rímskych vojakov od ich vstupu do armády cez každodenné povinnosti až po odchod z aktívnej služby. V jednotlivých blokoch zachytáva doslova celý život rímskeho vojaka. Ako prvým sa zaoberá nástupom do armády, pričom si okrajovo všima výhody vojenskej služby, opisuje priebeh zápisu nových vojakov do légii či auxilií a ich základný výcvik. V bloku *Každodenný život* stojí v centre jeho pozornosti prostredie, v ktorom sa tento život odohrával, teda legionársky tábor či auxiliárny kastel. Okrem jednotlivých budov, ktoré sa nachádzali v areáli tábora či kastelu, sa tu ďalej hovorí o výcviku jednotiek, slávnostných prehliadkach a náboženských obradoch. V ďalších blokoch pojednáva o výhodách vojenskej služby (mzda, úspory, peňažné odmeny, vyznamenania, strava a prídely potravín, zdravotná starostlivosť, disciplína a tresty), voľnom čase (možnosti založiť rodinu, zábava, kúpele), náboženstve, odchode z armády (príčiny a spôsoby odchodu, postavenie veteránov, smrť a pohreb), o výstroji a výzbroji pešiakov i jazdcov a o povinnostiach armády v období mieru (na tomto mieste vytvára obraz vojakov ako úradníkov, staviteľov, remeselníkov, poriadkovú službu a všima si aj ich vzťah k civilnému obyvateľstvu). V závere tejto kapitoly sa nachádza informácia o hraniciach v rímskom chápaní a o všetkom, čo s tým súvisí (stratégia, hraničné oblasti a línie, ich fungovanie demonštrované na príklade Hadrianovho valu v Británii apod.).

Ťažisko štvrtej kapitoly, ktorá sa skladá z troch blokov, predstavuje rímska armáda vo vojne. Ako prvé je tu priblížené vojsko počas ťaženia (veľkosť armády, zásobovanie, pochodové tábory) s dôrazom na typológiu vojenských výprav, ktoré sú rozdelené do štyroch skupín: dobyvateľská vojna, potlačenie povstania, trestné výpravy a reakcie na útočné nájazdy. V ďalšom bloku pristúpil autor k samotnému priebehu bitky a vysvetľuje ako prebiehal presun jednotiek, v akom čase a na akom mieste sa Rimania obvykle púšťali do boja, všima si povinnosti a pozíciu hlavného veliteľa počas bitky a ďalej ponúka výklad o formáciách, taktike a spôsoboch boja rímskeho vojska za principátu. Tretím a zároveň posledným blokom v tejto kapitole je problematika obliehania, ktorá je poňatá komplexne od opevnenia cez obkľúčenie, obliehanie, útok až po preniknutie do pevnosti a následné drancovanie.

Posledná kapitola sa venuje rímskej armáde v neskorej antike a organicky nadväzuje na prvú a druhú kapitolu o vojsku za republiky a principátu. V tejto časti knihy sa dôraz kladie najmä na zmeny v armáde, ku ktorým prichádza v dôsledku zavedenia reforiem za vlády cisárov Diocletiana (284-305 n. l.) a Constantina I. (306-337 n. l.). Vo všeobecnosti sa vie, že reformy spôsobili najmä zníženie počtu vojakov v légiiach, zvýšenie počtu légii, rozdelenie vojska na mobilné a stále útvary a vzostup podielu jazdcov v obsadzovaní veliteľských postov. A. Goldsworthy ukazuje, že vojsko sa v období neskorej antiky ocitlo v úplne odlišnej situácii a podmienkach (najdôležitejším sa stala obrana hraníc) ako tomu bolo za principátu. V dôsledku toho síce prišlo, okrem iného, k vyššie uvedeným procesom, ale rímska armáda zostala z istého hľadiska veľmi podobná svojej predchodkyni za principátu. Autor sa v tejto kapitole snaží nielen charakterizovať samotné zmeny, ktoré prebehli v rímskom vojsku, ale usiluje sa postihnúť aj príčiny, ktoré ich spôsobili. Zároveň nezabúda

ani na dva najvýznamnejšie aspekty, ktoré v tomto období ovplyvňovali nielen armádu, ale celú spoločnosť – barbarizáciu a kresťanstvo.

Na záver publikácie je zaradený stručný slovníček niekoľkých desiatok pojmov (s. 215-216), ktoré sú úzko spojené so starovekým (zväčša rímskym) vojenským „umením“. Po ňom nasleduje zoznam odporúčanej literatúry (s. 217-218), ktorá je usporiadaná podľa jednotlivých kapitol, respektíve v niektorých prípadoch je ešte priradená ku konkrétnym tematickým blokom. Z uvedených titulov je zrejme, že Goldsworthy vychádzal predovšetkým z anglicky písanej literatúry (z inej literatúry uvádza päť nemeckých a dve francúzske práce). Tento trend sa zdá byť už typickým prvkom pre tvorbu moderných anglosaských autorov. V tejto súvislosti si myslíme, že prekladateľský kolektív mohol tento súpis doplniť aspoň o najzákladnejšie publikácie v slovenčine a češtine, ktoré sú nášmu čitateľovi najviac dostupné. Mnohí by to určite ocenili a motivovalo by ich to k ďalšiemu štúdiu. Aby sme však prekladateľkám úplne nekrivdili, do zoznamu odporúčanej literatúry vložili prácu českého odborníka Františka Velišského (*Život Řeků a Římanů*. Praha, 1876), ale tá tu vyznieva úplne osamotene a je pre nás nepochopiteľné, že neuviedli ďalšie a zároveň novšie tituly. Rovnaký problém nastáva pri prameňoch – prekladateľky zrejme považovali za postačujúce vyriešiť celú vec iba vetou, že „*texty římských a řeckých autorův přeložené do češtiny vyšli z velké části v edicií Antická knihovna*“.

Goldsworthyho prácu charakterizuje poctivý prístup k prameňom a všeobecne možno povedať, že text je dobre čitateľný, zrozumiteľný a pôsobí ucelene. Výklad je postavený na štúdiu antických prameňov a odbornej literatúry, ktorá je z veľkej miery zahrnutá v záverečnej bibliografii. V prípade prameňov využíval autor najmä literárne a epigrafické pramene a archeologický materiál, pričom sa snažil o ich vzájomnú syntézu.

Oceňujeme skutočnosť, že v práci nechýba index (s. 220-224), vďaka ktorému sa čitateľ lepšie orientuje v diele. Pozitívne hodnotíme i zaradenie čiernobielych a farebných obrázkov, fotografií, reliéfov na náhrobkoch či iných pamiatkach (napr. stĺpy či oblúky), nákresov alebo máp, na ktorých sú zobrazení vojaci, ich zbrane a výstroj, zvyšky táborov, opevnení, rozmiestnenie jednotiek apod., pričom ku každej ilustrácii je pripojený odborný komentár. Všetky obrazové súčasti publikácie dopĺňujú nielen text, ale majú aj obrovskú výpovednú hodnotu. Pri ich výbere sa však autor zameral väčšinou iba na materiál viažuci sa na anglické a nemecké územie, čo z nášho pohľadu nie je ideálne, pretože nezainteresovaný čitateľ môže nadobudnúť dojem, že z ostatných častí Rímskej ríše sa nezachovalo takmer nič.

Obzvlášť významnou súčasťou práce je analýza niektorých starovekých bitiek či obliehaní (napr. bitka pri Farsale v roku 48 pred n. l. alebo obliehanie židovskej pevnosti Masada v roku 73 n. l.). Rozbor každého z týchto vojenských stretnutí sa skladá z textovej a obrazovej časti. V prvej sú zahrnuté všeobecné údaje o oboch súperoch, vysvetľujú sa príčiny vojenského stretnutia, udáva sa veľkosť jednotlivých vojsk a nakoniec nasleduje stručný opis boja, výsledok a vyčíslenie strát. Obrazovú časť tvoria farebné schémy rozmiestnenia jednotlivých jednotiek s naznačením presunov a taktických zmien. Okrem toho sa pri väčšine takýchto rozborov nachádza stručný medailón minimálne jednej z významných osobností, ktoré sa bitky zúčastnili.

V publikácii sa vyskytli menšie nedostatky, pričom na niektoré by sme chceli upozorniť. V chronologickej tabuľke (s. 10-11) je datovanie bitky u Arausia (dn. Orange na juhu Francúzska) chybné stanovené na rok 205 pred n. l. (správne má byť rok 105 pred n. l.), k čomu mohlo však prísť zrejme nedopatrením. Mnohí by iste mohli polemizovať s interpretáciou

udalostí v roku 476 n. l. a s vyjadrením, že Odoakar zvrhol posledného rímskeho cisára a založil ostrogótske kráľovstvo. Oveľa väčšie výhrady však máme voči mape (s. 14-15), v ktorej sa nepodaril nájsť súlad medzi znázornením rozlohy Rímskej ríše a pripojeným komentárom. V komentári sa uvádza, že impérium dosiahlo najväčší územný rozmach okolo roku 200 n. l., čo je zavádzajúce, pretože sa tak stalo v skoršom období za vlády cisára Traiana (98-117 n. l.). Na mape je ďalej do ríše zahrnuté i územie Mezopotámie s vysvetlením, že ide o rímske územie do roku 200 n. l. Toto teritórium pripojil k Rímskej ríši cisár Traianus po úspešne vedených vojnách s Parthmi (114-117 n. l.). Jeho nástupca Hadrianus (117-138 n. l.) sa však väčšiny tohto územia krátko po nástupe na trón vzdal a z toho dôvodu nemohlo byť súčasťou ríše do roku 200 n. l., ako to je prezentované v komentári k mapke. Okrem toho v rámci provincie Panónia nie je zakreslené jej rozdelenie na Hornú (*Superior*) a Dolnú (*Inferior*). Z odborného hľadiska možno ešte povedať, že autor sa v publikácii mohol viac zaoberať rímskym loďstvom, pretože jeho výklad o tejto zložke rímskej armády sa končí v období republiky. Na druhej strane tento nedostatok ospravedľňuje skutočnosť, že v porovnaní s peším vojskom zohrávalo loďstvo v rímskej armáde len sekundárnu úlohu.

Čo sa týka hodnotenia samotného prekladu, tak v tomto prípade sa do rúk čitateľov dostáva veľmi kvalitný preklad. I v tomto smere sa vyskytli menšie chyby, ale bolo ich minimum. Spomedzi nich spomenieme napríklad použitie anachronizmu *Španielsko* v súvislosti s vojenskými úspechmi Gnaea Pompeia (s. 183, správne Hispánia), nepresné uvedenie latinského názvu legionárskeho tábora v dnešnom Mainzi (s. 55) alebo občasná nejednotnosť v používaní mien rímskych cisárov (latinská podoba napr. Vespasianus – s. 55, počesťený tvar Vespasián – s. 119, či v prípade cisára Domitiana uvedenie tvarov Domicián – s. 94 a Domicianus! – s. 55). Napriek tomu si dovoľíme konštatovať, že spomedzi kníh Adriana Goldsworthyho (pozri vyššie), ktoré sa doposiaľ dostali na náš trh, ide o najkvalitnejší preklad. V tomto smere potvrdzuje vydavateľstvo Slovart svoju povest' a je len chvályhodné, že ním vydávané preklady vznikajú za spolupráce odborníkov na konkrétnu problematiku, čo prináša svoje „ovocie“ a prejavuje sa v podobe vysokej kvality prekladu. V tomto prípade spolupracoval s prekladateľkami český klasický archeológ PhDr. Jiří Musil, PhD.

Na záver konštatujeme, že práca A. Goldsworthyho podstatne obohacuje knižnú produkciu v našom prostredí a spomedzi mnohých publikácií o rímskych vojenských dejinách, ktoré sa u nás objavili za posledné desaťročie, patrí z pohľadu poskytovaných informácií medzi tie najkvalitnejšie. Zároveň sa domnievame, že táto vynikajúca syntéza plnohodnotne nahrádza často citovanú a používanú prácu P. Connollyho (*Dejiny rímskeho vojska*. Bratislava, 1992), od ktorej vydania prešiel už nejaký čas.

Tomáš Klokner

RYCHLÍK, Jan a kol. MEZI VÍDNÍ A CAŘIHRADEM I./UTVÁŘENÍ BALKÁNSKÝCH NÁRODŮ. Praha : Vyšehrad 2009, 399 s.

Výskumu dejín balkánskych štátov sa v posledných dvoch desaťročiach na Slovensku nevenovala náležitá pozornosť, a to napriek skutočnosti, že práve v tomto období na Balkáne prebiehali významné zmeny ústiace do tragických udalostí, ktoré budili veľkú pozornosť našej a svetovej verejnosti. Z hľadiska slovenskej historiografie je to prekvapujúce aj z toho dôvodu, že dejiny balkánskych štátov sa s dejinami Habsburskej ríše v rôznych obdobiach a smeroch pretínali a niektoré z týchto území alebo ich časti, predovšetkým z územia býva-

lej Juhoslávie a dnešného Rumunska, boli súčasťou aj habsburskej monarchie. Balkánsky polostrov ako tradičný priestor vzájomného stretu habsburských a osmanských vojenských síl, sa po strate výsostného postavenia monarchie ako mocnosti prvého rangu v druhej polovici 19. storočia stal miestom, kam smeroval hlavný zahraničnopolitický a strategický záujem podunajského súštátia. Stal sa trvalým ohniskom medzinárodného napätia a odtiaľ vzišiel aj impulz k vypuknutiu prvej svetovej vojny. Slovenská historiografia po zániku Ústavu dejín európskych socialistických krajín tejto oblasti výskumu venovala pozornosť iba okrajovo, prevažne v nadväznosti na iné základné historické témy. Aj výskum dejín osmanskej expanzie do stredoeurópskeho priestoru, vrátane územia dnešného Slovenska, po smrti naslovovzatých odborníkov (J. Blaškovič, P. Horváth, V. Kopčan) ustrnul. Tých niekoľko vedeckých statí viažucich sa k stretu politických, ekonomických a vojenských záujmov medzi Habsburskou ríšou a Osmanmi z pera slovenských historikov sú skôr výnimkou potvrdzujúcou pravidlo. Táto oblasť výskumu na Slovensku, až na určité výnimky v súvislosti napr. so zápasom o Dalmáciu medzi Uhorským kráľovstvom a Benátskou republikou v 15. storočí, so stavovskými povstaniami, balkánskymi vojnami a prípravou na prvú svetovú vojnu (M. Štefánik, P. Kónya, V. Dangl, R. Holec, D. Kováč), absentuje.

Podstatne lepšie výsledky v tomto smere môže vykázať česká historiografia, ktorá okrem nemalého počtu vedeckých štúdií disponuje aj prácami syntetického charakteru (J. Rychlík, J. Pelikán, M. Tejchman, L. Havlíková, T. Chrobák, M. Šesták, V. Žáček, P. Hradečný, R. Dostálová, V. Hrochová, V. Vavřínek, L. Hladký a d.) a úspešne spolupracuje s historikmi z územia Balkánu. Výsledkom tejto spolupráce je popri iných syntetizujúcich prácach aj recenzovaná kniha, na ktorej okrem českých autorov J. Rychlíka (dejiny Chorvátska, Bulharska, Macedónska, čiastočne Srbska) a J. Pelikána (dejiny Srbska po roku 1878) spolupracovali aj pracovníci Ústavu pre balkanistiku Bulharskej akadémie vied v Sofii N. Danova (dejiny Grécka) a K. Mančev (dejiny Rumunska a Albánska). Práca vznikla v rámci medzinárodného projektu *Formovanie národnej identity v strednej a juhovýchodnej Európe v 19. a 20. storočí a vznik národných štátov*.

Aj keď stredobodom záujmu autorov boli dejiny 19. a začiatku 20. storočia do konca prvej svetovej vojny, v hlavných obrysoch načrtli aj zložitý vývoj v tejto oblasti od počiatočného štádia rozmachu Osmanskej ríše na Balkánskom polostrove, ako aj vývoj ríše Habsburgovcov, v zrkadle mocenských sporov a vojenských stretov týchto dvoch veľmocí, od bitky pri Moháči roku 1526 do počiatkov národného obrodovania balkánskych štátov v 18. storočí. Táto časť práce sa delí na dve kapitoly. Kým v prvej autori charakterizujú základy habsburskej a osmanskej moci, sledujú základné stimuly vývoja na polostrove v predosmanskom a ranom osmanskom období, ako aj boje medzi menovanými mocnosťami v 16. až 18. storočí, v druhej časti v jednotlivých podkapitolách poskytujú najdôležitejšie informácie súvisiace s problémom identity obyvateľstva na Balkáne, vývojom etnických a náboženských skupín. Treba s uznaním kvitovať, že venujú náležitú pozornosť aj výkladu pojmov sprevádzajúcich tento proces. Svedčí o syntetizujúcich schopnostiach a širokom rozhlade autorov, že problematiku vývoja identity v takom zložitom prostredí, v akom sa nachádzal Balkán pred 18. storočím, dokázali spracovať na relatívne malom priestore mimoriadne kvalitným a zrozumiteľným spôsobom a v zodpovedajúcom rozsahu analyzujú aj mocenské boje na Balkáne, ako aj ich dôsledky. Nebolo by však na škodu viac rozviesť aj následky osmanskej expanzie pre národy strednej Európy, vrátane jej civilizačných, náboženských, demografických a hospodárskych dopadov, vedúcich v konečnom dôsledku k spomaleniu celkového vývoja oproti západnej Európe. A to aj napriek tomu, že si túto

úlohu autori expressis verbis nevytýčili. Z hľadiska priblíženia vzájomných vzťahov medzi Habsburgovcami, Osmanmi a Sedmohradskom by v tejto časti možno prospelo zmieniť sa niekoľkými slovami aj o protihabsburských stavovských povstaniach v Uhorsku a Sedmohradsku. V texte je viackrát spomenuté povstanie Imricha Thökölyiho, ktorý bol úzko naviazaný na Carhrad, ale napr. mená Štefana Bočkaja, Gabriela Bethlena či Juraja I. Rákocziho, ktorí taktiež spolupracovali s Osmanmi, aj keď v obmedzenejšej miere ako Thökölyi, sa nespomínajú. Najmä Bethlen, s ohľadom na slovenského, ale aj českého čitateľa, by si v týchto súvislostiach zasluhoval určitú pozornosť (Dangl, V.: *Bethlen proti Habsburkům*. Praha : Melantrich 1992; Dangl, V.: *Slovensko vo víre stavovských povstaní*. Bratislava : SPN 1986).

Tzv. národnému obrodeniu balkánskych národov je venovaná tretia kapitola knihy. Autori hodnotia prenikanie myšlienok osvietenstva a racionalizmu do tejto oblasti a konštatujú, že dominantnou črtou národovtvojných procesov v strednej a východnej Európe boli predovšetkým kultúrne aspekty, spoločný jazyk, náboženstvo, vedomie spoločného prežitia minulosti a často aj existencie spoločného štátu v minulosti. Sledujú rôznorodosť týchto znakov v zložitých podmienkach vývoja balkánskych národov, rozkladu sociálno-ekonomického a štátno-politického systému Osmanskej ríše, jej vnútorných reforiem a mocenských stretov s Habsburgovcami a s Ruskom. Dozvedáme sa aj o príčinách a priebehu zásahov týchto mocností do balkánskych udalostí. Je chvályhodné, že autori sa pri sledovaní vojenských udalostí nevyhli náčrtu vojenských reforiem Osmanskej ríše, ktoré znamenali pre samotnú ríšu určujúci zásah do snahy o pokračovanie veľmocenskej politiky. Hlavným zámerom tejto kapitoly je hodnotiť tvoriace sa východiská obyvateľov Balkánskeho polostrova smerujúce k plnému uvedomeniu si národnej identity a pokusom tieto idey naplniť reálnym obsahom.

V ďalších nosných častiach práce sa gros záujmu autorov v rozsahu troch kapitol presúva na snahu zachytiť pohyby a zápasy obyvateľov Balkánu o vydobytie si určitej formy vlastnej štátnosti. Mapujú príčiny a priebeh vzniku tzv. veľkej východnej krízy, konflikty medzi vznikajúcimi novými štátmi na Balkáne a hodnotia priebeh a historický význam udalostí na Balkáne po Berlínskom kongrese. Upozorňujú na to, že je nutné rozlišovať medzi národmi, ktoré si v rámci habsburskej či osmanskej ríše udržali niektoré atribúty štátnosti a medzi tými, ktoré tieto atribúty nemali. Poukazujú na rozličnosti v prístupe Habsburskej a Osmanskej ríše k poskytnutiu určitej politickej autonómie a na problémy národov, ktoré sa na území Balkánu museli uspokojiť len s určitým stupňom jazykových a kultúrnych práv. V týchto súvislostiach autori zvlášť hodnotia boj balkánskych národov Osmanskej ríše za získanie nezávislosti a pokusy Chorvátov, Srbov a Rumunov v Habsburskej monarchii o vytvorenie vlastnej štátnosti. Po zmene hraníc na Balkáne, ktoré boli načrtnuté Berlínskym kongresom roku 1878 a ktoré v nezmenenej podobe, aj keď vnímané niektorými balkánskymi štátmi ako nespravodlivé, existovali do vypuknutia balkánskych vojen, autori analyzujú vývoj v Albánsku, Rumunsku, Grécku, Bulharsku, Srbsku, Čiernej Hore, sledujú osudy územia Macedónie, vznik a vývoj tzv. macedónskej otázky, ktorú vzhľadom na jej zložitnosť nebolo možné riešiť inak, než ozbrojeným bojom, povstaním alebo vojnovým konfliktom. Ako je známe, ponímanie tzv. macedónskej otázky dodnes ovplyvňuje aj národné historiografie zainteresovaných štátov Balkánu, predovšetkým Bulharska, Srbska a Grécka. Tieto kapitoly sú veľmi prínosné nielen pre orientáciu v zložitých pomeroch na Balkáne v predvečer prvej svetovej vojny, ale aj pre bližšie poznanie konfliktov prejavujúcich sa v monarchii a vnútorných problémov Uhorska, najmä po rakúsko-uhorskom vyrovnaní 1867. Pomáhajú aj

pri lepšej orientácii v zahraničnej politike Rakúsko-Uhorska, ako aj v pochopení postojov balkánskych štátov a niektorých národov žijúcich v monarchii, k dualistickému súšťaťiu. Aj keď ide o mimoriadne zložitú a spleť obdobia, autorom sa podarilo vystihnúť hlavné črty vývoja na Balkáne, v Habsburskej monarchii a v Turecku prehľadným a zrozumiteľným spôsobom a podať pútavý obraz konfigurácie sledovaných problémov. Zvlášť by som zvýraznil úspešný spôsob prepojenia vývojových procesov s hodnotením výrazných osobností národných pohybov a nenásilnú formu opisu postupného získavania priestoru Ruskom, ako tretej veľmoci rozhodujúcej o dani v tomto priestore. V tejto časti práce iba malá poznámka technického charakteru. V záverečných podkapitolách autor, aby nemusel opakovať dlhé názvy politických organizácií, používa skratky. V iných častiach práce sa to ale nedeje a aj z vizuálneho hľadiska to pôsobí rušivo. Navyše, v niektorých prípadoch nedostatočne informovaný čitateľ musí spätne pracne vyhľadávať pôvodné znenie názvu.

Vývoju balkánskych národov v monarchii po rakúsko-uhorskom vyrovnaní je venovaná nasledujúca kapitola. Autori sledujú postavenie Sedmohradka po jeho včlenení do rámca Uhorska, maďarizačnú politiku a národné hnutie Rumunov. Analyzujú dotváranie chorvátskej štátnej štruktúry, dôsledky uhorsko-chorvátskeho vyrovnania, neúspešného povstania roku 1871 a zjednotenia Chorvátska s Vojenskou hranicou. Stručne, ale s rozhľadom hodnotia politiku Khuena-Héderváryho, ako aj vnútorné problémy a vzájomné vzťahy politických strán krajiny. Zmieňujú sa o osude krajiných Srbov v Chorvátsku, venujú sa národom Dalmácie po jej pripojení k Predlitavsku a problémom objavujúcim sa na území Istrie. Samostatnú podkapitolu venujú Bosne a Hercegovine, predovšetkým udalostiam súvisiacim s povstaním v Hercegovine, rozdielnemu prístupu Viedne a Budapešti v otázke postoja k Bosne, výsledkom Berlínskej konferencie siedmich európskych mocností roku 1878 a dôsledkom, ktoré z nej vyplynuli. Určité pasáže sú venované aj národným, politickým a konfesijným rozdielnostiam tejto oblasti.

V predposlednej kapitole sa autori vyrovnávajú so zložitým obdobím ústiacej do krízy oboch súperiacich mocností na Balkáne a prehľbovania vzájomných konfliktov balkánskych národov. Podávajú opis vzniku a priebehu protitureckého povstania v Macedónii a Thrákii, sledujú vnútorné rozpory prebiehajúce v Osmanskej ríši ústiace do mladoturckej revolúcie, proces vzniku nezávislosti Bulharska, anexiu Bosny a Hercegoviny Rakúsko-Uhorskom, príčiny a proces vzniku protitureckého spolku balkánskych štátov, ako aj priebeh a výsledky oboch balkánskych vojen, ktoré so sebou priniesli prekreslenie mapy Balkánu v predvečer prvej svetovej vojny.

Domnievam sa, že by týmto častiam bolo prospelo, ak by autori boli poskytli väčší priestor medzinárodným otázkam, ktoré po porážke Francúzska v prusko-francúzskej vojne viedli k podstatnej zmene pomeru síl v Európe a vynútili si aj zmenu zahraničnej politiky monarchie. Mohli snáď, už aj vzhľadom na českého a slovenského čitateľa, venovať väčšiu pozornosť aj priebehu okupácie Bosny a Hercegoviny zo strany Rakúsko-Uhorska, ktorá mimo iného odhalila nielen nedostatky v rakúsko-uhorských branných silách, ale aj politického strategického myslenia predstaviteľov monarchie. Okupácia týchto oblastí, ktorá sa zmenila prakticky na otvorené bojisko, bola poslednou vojenskou akciou v poli pred vypuknutím prvej svetovej vojny a mnohé napovedala o vojenskej pripravenosti monarchie na prípadný väčší vojenský konflikt. Veľmi dobre je vykreslený priebeh oboch balkánskych vojen. Ani tu by však nebolo na škodu zmieniť sa aspoň niekoľkými vetami o vplyve týchto vojen na vzrast proslovanského myslenia a antimilitaristických nálad na území Slovenska i Čiech.

Posledná kapitola je venovaná balkánskym krajinám pod nadvládou Habsburskej monarchie v predvečer prvej svetovej vojny, samotnému priebehu tohto svetového konfliktu, porážke a zániku Rakúsko-Uhorska a Osmanskej ríše a zmenám, ktoré so sebou vojna priniesla pre balkánske štáty. V porovnaní s predošlými kapitolami by tieto pasáže, vzhľadom na zložitost' doby, zasluhovali snáď o niečo širší rozsah, medzi iným aj v súvislosti s diplomatickou činnosťou jednotlivých mocností v tomto období. Na strane 339 došlo k prepisu, keď sa píše, že v roku 1912 Balkánsky zväz „*vyvolal prvú svetovú vojnu*“ (miesto prvej balkánskej vojny), ktorú Osmanská ríša prehrala. Za tých, ktorí sa zaujímajú o vzájomné vzťahy balkánskych štátov a Slovákov či Čechov však treba zvlášť oceniť prehľadné vykreslenie cesty Slovanov v monarchii do samostatnej Juhoslávie. V závere autori stručne načrtávajú dôsledky mierového usporiadania v Európe po prvej svetovej a etnické problémy na Balkáne vedúce koncom 20. storočia k bratovražednej vojne.

Spracovateľský tím sa logicky opierať predovšetkým o práce z pera historikov balkánskych štátov, práce českej, nemeckej, anglickej, čiastočne slovenskej a poľskej proveniencie, ako aj o vlastný archívny výskum. Kniha je vybavená prehľadom panovníkov balkánskych štátov v rokoch 1526 – 1918, farebnými a čiernobielymi mapovými prílohami, obrázkami znázorňujúcimi popredných politických a kultúrnych dejateľov Balkánu, menším i miestnym registrom a bibliografiou, z ktorej autori predovšetkým čerpali. V tejto súvislosti by som si dovoľil upozorniť aj na publikácie a štúdie maďarských špecialistov na osmanské dejiny a vzájomné väzby osmanských a uhorských dejín, ktoré prinášajú množstvo údajov súvisiacich s Balkánom (Á. Várkonyi, Gy. Káldy-Nagy, P. Fodor, F. Szakály, G. Perjés a d'.), ako aj na trojzväzkové dielo maďarských historikov o dejinách Sedmohradska (*Erdély története három kötetben*, zv. I – III, zost. B. Köpeczi. Budapest: Akadémiai Kiadó 1986), ktoré napriek známemu prístupu maďarskej historiografie k dejinám tohto nárazníkového štátu medzi Habsburgovcami a Osmanmi, prináša aj užitočné faktografické údaje.

Niekoľko vyššie uvedených poznámok smerujúcich k možnému doplneniu textu sú iba odporúčaním pre ďalšie vydania, vychádzajú skôr zo snahy väčšieho zdôraznenia dopadu balkánskych udalostí na územie Slovenska a Čiech, navyše sú iniciované predovšetkým mojím odborným zameraním na vojenské dejiny, teda na oblasť, ktorú si autori nevytýčili ako prioritnú. Záverom snáď ešte jedna poznámka. Je všeobecne známe, že v súčasnosti sa Slovinci z rôznych príčin neradi zaraďujú medzi balkánske štáty, neradi sa považujú za „balkánsky národ“. Toto územie však v nedávnej minulosti bolo súčasťou Juhoslávie, zahraničné i domáce encyklopédie ho zaraďujú na Balkán a z hľadiska geografického umiestnenia Slovinsko aj dnes leží na území nazývaného Balkánsky polostrov. Vo viacerých súvislostiach síce autori recenzovaného diela Slovincov spomínajú, ale územiu, ktoré obývajú a samotným Slovincom ako národu nevenujú pozornosť. Príčiny tejto absencie podľa môjho názoru mali autori hneď v úvodných pasážach publikácie vysvetliť.

Kolektív odborníkov na dejiny Balkánu pod vedením prof. Jana Rychlíka spracoval prehľadnú, prínosnú a potrebnú prácu, ktorá nepodáva iba náčrt vývoja dejín národov a štátov na Balkáne, ale umožňuje pochopiť procesy a príčiny vedúce koncom 20. storočia k nezmyselným krvavým udalostiam na tomto polostrove. Z ducha publikácie, bez toho že by sme podliehali historizmu, plnou mierou dýcha závan už dávno známych zistení, že história a z nej vyvierajúce súvislosti sú nutným predpokladom toho, aby sa súčasníci vyhli chybám minulosti a reálnym spôsobom dokázali uchopiť prítomnosť. Zároveň ale aj poznatok, aké dôležité je pre pochopenie súčasného vývoja na Balkáne poznať tu prežívajúce tradície, mentalitu, historické reminiscencie, ktoré, ako sme boli svedkami, viedli až

ku genocíde. Výsledok medzinárodného projektu českých a bulharských historikov okrem svojho vedeckého prínosu ponúka široké využitie v pedagogickej oblasti a svojím spracovaním je prítiažlivý aj pre laickú verejnosť. Práca je napísaná s nadhľadom, s nevšednou znalosťou problematiky so širokým záberom a veľmi čitateľne. Práce tohto charakteru treba iba uvítať.

Vojtech Dangl

NEPOKOJNÁ HRANICA. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie „Slovensko-poľské vzťahy v rokoch 1937 – 1947“ uskutočnenej 3. októbra 2009 v Spišskej Belej v spolupráci so Spišským dejepisným spolkom, Spolkom Slovákov v Poľsku a Ústavom pamäti národa. Zost.: Milica Majeriková. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2010, 256 s.

Ako vyústenie vzájomnej spolupráce troch organizácií patriacich v danej problematike k tým najpovolanejším sa začiatkom októbra 2009 v Spišskej Belej konala vedecká konferencia *Slovensko-poľské vzťahy v rokoch 1937 – 1947*. Miesto stretnutia bolo nanajvýš symbolické, keďže Spišská Belá patrila k trinástim spišským mestám a mnohým ďalším obciam i osadám ľubovniansko-podolínskeho panstva, ktorých správa a pôžitky kedysi pripadli poľskej korune. Došlo k tomu na základe zmluvy zo Záhrebu z 8. novembra 1412, keď sa stali zálohom za vysokú pôžičku poskytnutú poľským kráľom Vladislavom II. uhorskému kráľovi Žigmundovi na jeho boje s Benátkami o Dalmáciu. Napriek opakovaným snahám márnotrátneho Luxemburgovca i jeho následníkov na uhorskom tróne o vyplatenie pohľadávky a opätovnú kontrolu nad lukratívnymi obchodnými strediskami a zdrojmi nerastného bohatstva na Spiši, poľskí kráľi vyše triapolstoročia ignorovali legitímne snahy dlžníka splatiť svoj dlh a napokon o záloh pri prvom delení Poľska prišli, a to bez splatenia samotnej pôžičky. Krátko pred skončením prvej svetovej vojny a definitívnym obnovením poľskej štátnosti sa Spiš – teraz už nie uhorský, ale slovenský, resp. československý – stal znova terčom expanzívnych poľských ambícií. A znova sa rozhodovalo o Spišiakoch bez Spišiakov. Po porážke poľských okupačných síl totiž Spiš obsadili československé vojská. Aj napriek dohode medzi ČSR a Poľskom o stanovení demarkačnej línie sa obe strany znovu pokúsili o riešenie konfliktu cestou ozbrojených výbojov. Hoci nakoniec dospeli k dohode o usporiadaní plebiscitu v sporných spišských (a oravských) obciach, za ľudí zasa raz proti ich prirodzenému právu na voľbu vlastnej identity a bez ohľadu na ich skutočnú vôľu rozhodli mocipáni. Ako kompenzáciu za český zábor v Těšínsku roku 1920 E. Beneš odstúpil Poľsku 13 spišských a 12 (resp. 14) oravských dedín s takmer čisto slovenským obyvateľstvom (úhrne vyše 20-tisíc ľudí žijúcich na území s rozlohou skoro 600 km²). O slovensko-poľskej hranici v jej dnešnej podobe napokon rozhodla konferencia *Spoločnosť národov* (12. marca 1924) a *vzájomná československo-poľská zmluva* (24. apríla 1925). Navzdory tomu, ako už napovedá samotný názov konferenčného zborníka, ostala táto hranica na ďalších vyše 20 rokov veľmi nepokojná.

Pri pohľade na obsah publikácie sa pomerne zreteľne črtá chronologický, respektíve chronologicko-tematický kľúč radenia jednotlivých príspevkov, ktorým predchádzajú stručné predhovory predsedov všetkých troch inštitúcií organizujúcich podujatie (I. Chalupického za Spišský dejepisný spolok, J. Čongvu za Spolok Slovákov v Poľsku a I. A. Petranského za Ústav pamäti národa). Všetky tri predhovory – každý zo svojho uhla pohľadu

– deklarujú ako účel súborného diela objektívne vykreslenie dramatických osudov Slovákov na Poliakmi zabratých historických územiach severného Spiša a hornej Oravy. Z prvých dvoch predslovov je však zrejmé, že pôvodným impulzom bolo reagovať na neochotu poľskej strany nechať zaznieť v danej diskusii aj slovenský hlas a rešpektovať holé historické fakty, nech sa jednej či druhej strane počúvajú akokoľvek neprijemne. Jadro zborníka pozostáva z piatich dvojíc navzájom časovo alebo tiež obsahovo prepojených príspevkov: slovensko-poľské, respektíve československo-poľské vzťahy 1. v medzivojnovom období, 2. na prahu druhej svetovej vojny (hoci tu treba poznamenať, že štvrtý príspevok od J. Čongvu spomínanú chronologickú štruktúru narušá, pretože siaha už od r. 1920 a až do r. 1945), 3. počas druhej svetovej vojny, 4. v r. 1945 – 1947 na severnom Spiši a hornej Orave a 5. v r. 1945 – 1947 v otázke bandy samozvaných partizánov vedenej Józefom Kurašom „Ogňom“. Posledným jedenástym príspevkom sú memoáre bývalého československého konzula v Poľsku a opisujú nelahkú cestu k povojnovej bodke za bezmála tri desaťročia trvajúcim pohraničným konfliktom. Z konkrétneho obsahu jednotlivých príspevkov uveďme aspoň ich strohé charakteristiky.

Blok príspevkov z medzivojnového obdobia sa týka predovšetkým širších zahranično-politických hľadísk rôznych pnutí vznikajúcich na oboch stranách spornej hranice. Štúdia Martina Gareka o predmníchovských slovensko-poľských vzťahoch podrobnejšie mapuje vývoj oficiálnych i neoficiálnych slovensko-poľských kontaktov, ktoré prechádzali rôznymi fázami lavírovania a očakávania, až napokon v čase veľmocenského diktátu dospeli k úplnému odcudzeniu. Detailná analýza Pavla Jakubca o Javorine (dnes Tatranskej Javorine), ako o symbole vzájomných (česko)slovensko-poľských medzivojnových rozporov odhaľuje mechanizmus umelého zrodu a účelového živenia zástupného problému, ktorý v prebiehajúcej diplomatickej vojne medzi ČSR a Poľskom plnil funkciu až nečakane účinného nástroja najprv poľskej, potom však aj československej a nakoniec i slovenskej taktizujúcej propagandy politikov a štátnych úradníkov.

Ďalšia dvojica autorov sleduje snahy oboch sporných strán o systematické ovplyvňovanie, ba nezriedka až manipulovanie verejnej mienky nástrojmi masového dosahu. Pavol Matula sa vo svojom príspevku snaží rekonštruovať obraz, ktorý o páľčivej otázke vrátenia Poľskom zabratých území Spiša, Oravy a Kysúc vytvorila slovenská tlač poplatná politickej propagande, a to počnúc atmosférou vyhrotených nemecko-poľských (a následne i slovensko-poľských) vzťahov koncom augusta 1939, cez emotívne ladené reakcie na vypuknutie vojny ako nádeje na znovuzískanie stratených území a obyvateľstva až po postupné vyprchanie témy súvisiace s kapituláciou Poľska začiatkom októbra 1939. Hlavným záverom autorovho rozboru je konštatovanie prevahy propagandistickej účelovosti príslušných článkov v skúmaných slovenských periodikách na úkor ich informatívnej zložky. Jozef Čongva, prvý z autorov patriacich k slovenskej národnostnej menšine žijúcej v súčasnosti v Poľskej republike, rozoberá problematiku potláčania jazykových práv slovenských veriacich (katólikov), ktorí sa po roku 1920 vo vlastnom rodisku ocitli v pozícii cudzincov a počas druhej svetovej vojny nakrátko opäť patrili k územiu svojej pôvodnej vlasti a mohli používať v kostolných obradoch a spevoch vlastnú slovenskú reč. Štúdia sleduje ich osudy veľmi adresne, ako obzvlášť dôležité však vymedzuje dve obdobia: jednak obdobie od priznania vyše dvadsiatky slovenských dedín Poľsku (28. júla 1920) do uzavretia poľsko-vatikánskeho konkordátu (10. februára 1925) znamenajúceho začiatok pozvoľnej (no neúprosnej) polonizácie príslušných slovenských farností a jednak obdobie druhej svetovej vojny, počas ktorého sa v týchto cirkevných komunitách plne reštituovala slovenská cirkevná správa i bohoslužba (obrazy, kázne, kostolné spevy).

V rokoch 1939 – 1945 sa (popri cirkvi, školstve či štátnej administratíve) za kľúčovú sféru obnovy slovenského rázu území, ktoré v rokoch 1920, 1924 a 1938 obsadilo Poľsko, považovala najmä armáda. V prvom príspevku z vojnového obdobia sa Peter Jašek zameriava na ciele a metódy vteľovania dvoch skupín brancov (čakateľov na prezenčnú službu a aktívnych brancov už predtým konajúcich prezenčnú službu v poľskom vojsku, v oboch prípadoch spracovaných do dvoch prehľadných štatistických tabuliek v prílohe) z inkorporovaného územia do armády Slovenskej republiky a z propagandistických dôvodov aj do štruktúr Hlinkovej gardy. Ťažiskovým výsledkom rozboru dostupných pramenných materiálov je zistenie, že po roku 1941 prestali byť vojaci z inkorporovaných území klasifikovaní ako osobitná skupina a aj znovuzískaním predtým nadobudnutých vojenských hodností sa zbavili nálepky štátno-bezpečnostne nespoľahlivých členov slovenskej armády. Rovnakému problému, no z trochu iného hľadiska, sa v druhej „vojnovej“ štúdií venuje Martin Lacko. Štátno-bezpečnostnú, respektíve štátno-politickú spoľahlivosť vojakov povolaných z inkorporovaných území posudzuje ich skutočným správaním počas nasadenia slovenskej armády na sovietskom a talianskom fronte (1941 – 1945), a to predovšetkým počtom dezercíí, ktoré sa podľa ním predložených štatistických dokladov nijako nevymykajú z vtedajšieho celoslovenského priemeru. Autor sa zároveň zaoberá aj ťaživou otázkou vojnových obetí zo sledovaných území, pričom ich relatívne nízky počet vníma ako rukolapný dôkaz bezpečnostných garancií vlastného štátneho útvaru Slovákov a poukazuje na ostrý kontrast tohto faktu s takmer identickým množstvom slovenských obetí štátno-bezpečnostného aparátu a teroristických skupín v povojnovom Poľsku.

Vývojom situácie v týchto krušných rokoch (1945 – 1947) sa zaoberajú ďalšie dva príspevky. Prvý z nich, pochádzajúci od autorskej dvojice Marek Syrný – Michal Šmigel, má ambíciu formulovať hlavné východiská a perspektívy ďalšieho výskumu v otázke hornej Oravy a severného Spiša. Po stručnom objasnení medzinárodno-ideologického hľadiska veľkého hiátu v jej skúmaní sa bádatelia v prvej časti štúdie zameriavajú na vykreslenie smutného, ba neraz tragického života Slovákov z bývalého inkorporovaného územia v dôsledku krutého prenasledovania zo strany poľských štátnych orgánov i rôznych ilegálnych ozbrojených skupín (najmä na základe dochovaných situačných hlásení slovenských, respektíve československých bezpečnostných orgánov a tiež na základe dokumentov ústredných orgánov štátnej moci svedčiacich o ich zakríknutej, ba priam nemožnej reakcii na rôzne formy množiacej sa poľskej agresie). Druhá časť štúdie v krátkosti prezentuje základné princípy troch odlišných politických postojov voči tejto agresii v rámci povojnovej ČSR: zásadne odmietavý (prúdy sústredené v Demokratickej strane), umiernenější (Komunistická strana Slovenska operujúca chlácholivým proletárskym internacionalizmom a iluzórnym motívom slovanského bratstva) a ignorujúci (českí politici, mlčiaci zo strachu pred následným zákonitým a pre nich nežiaducim upriamovaním pozornosti na spornosť identity Čechmi zabraného Těšínska). Ďalší príspevok z uvedeného časovo-tematického rámca pochádza z pera samotnej zostavovateľky zborníka Milice Majerikovej a menovite dokumentuje neľútostné poľské perzekúcie zamerané voči slovenskému obyvateľstvu na inkorporovaných územiach. Najprv približuje proces okamžitého nahrádzania slovenskej, respektíve československej štátnej správy poľskou a zároveň násilného likvidovania miestnych slovenských milícií (slúžiacich predovšetkým na ochranu života a majetkov tunajších Slovákov), potom opisuje rôzne formy nevybraného (oficiálneho i neoficiálneho) poľského nátlaku na slovenských učiteľov a kňazov, ktorí boli zjavnou prekážkou systematickej polonizácie týchto území, na ich odchod z Poľska a napokon odkrýva násilné, ba dokonca

brutálne formy prenasledovania, týrania a zabíjania miestnych Slovákov zo strany poľských štátnych orgánov, občianskych milícií a ilegálnych zločineckých skupín. Záverečná časť štúdie je správou o mnohých týchto Slovákoch, ktorí v záujme prežitia museli opustiť vlastné domovy a boli nútení až do uzatvorenia oficiálnej medzištátnej zmluvy o priateľstve a spolupráci medzi ČSR a Poľskou republikou hľadať útočisko na slovenskom Spiši a Orave, ale aj inde na Slovensku, prípadne niektorí aj na Morave a v Čechách.

Posledná dvojica časovo i obsahovo príbuzných príspevkov rozoberá azda najkrikľavejší príklad poľského šovinizmu namiereného voči iným etnikám žijúcim na území Poľska – kauzu (pseudo)partizánskej skupiny pod vedením Józefa Kuraša „Ogňa“, najprv protinacistického odbojára, neskôr spolupracovníka komunistickej tajnej služby a napokon nemilosrdného zločinca terorizujúceho (popri príslušníkoch iných menších) aj poľských Slovákov. Slovenský pohľad na tohto „Jánošíka z Podhalia“ ponúka Ľudomír Molitoris, druhý z poľských štátnych občanov slovenskej národnosti. Po pomerne rozsiahlom úvode, v ktorom objasňuje genézu zahranično-politického kontextu povojnového riešenia spornej otázky inkorporovaných území, najskôr podrobne sleduje tú životnú etapu J. Kuraša, počas ktorej sa tento všemožne snažil udržať si postavenie vojenského veliteľa a získať oficiálnu hodnosť v práve sa obnovujúcom systéme poľských bezpečnostných orgánov (tzn. od rozpustenia jeho partizánskeho oddielu na sklonku januára 1945 až do jeho úteku do hôr v apríli toho istého roka, zapríčineného podľa Ľ. Molitorisa odhalením Kurašovej nekalej činnosti počas vojny). V ďalšej časti príspevku autor rezolútne vystupuje proti neoprávnenej glorifikácii Kurašovej osoby zo strany niektorých poľských historikov a vrcholných predstaviteľov politickej moci v Poľsku a spochybňuje pravdivosť ich argumentov. Na základe dochovaných archívnych dokumentov a pamäti očitých svedkov obsírne dokladá zločineckú povahu činnosti Kurašovej bandy (uvádza zoznam 86-tich písomne doložených prípadov jej útokov na obyvateľstvo slovenskej národnosti a pripája aj slovenský preklad niekoľkých „Ogňom“ podpísaných rozsudkov, uvedených aj v obrazovej prílohe vo forme reprodukcie originálu či reprodukcie prepisu originálu), apeluje na potrebu právnej analýzy „Ogňových“ nezákonných trestných rozsudkov a nakoniec upozorňuje aj na zjavne manipulatívne snahy viacerých štátnych a verejných autorít v súčasnom Poľsku usilujúcich sa „rehabilitovať“ a v budúcnosti oslavovať pamiatku Józefa Kuraša ako hrdinu. Na rozdiel od nich etnológ a orientalista Jerzy S. Łątka, z národnostného hľadiska jediný spoluautor anotovanej publikácie, nepodlieha vo svojej štúdii nekritickému idealizovaniu na spôsob vplyvného poľského kňaza (a, ako Kuraš, gorala) Józefa Tischnera. Skôr sa pokúša vysvetliť, aký veľký význam zohralo v Kurašovom živote kultúrno-historické podložie jeho goralskej mentality, jeho konfliktný charakter, jeho nízke vzdelanie a v neposlednom rade jeho osobná rodinná tragédia. V úvode a nasledujúcich ôsmich kapitolkách Łątka postupne osvetľuje konkrétne dopady zbojníckej naivity a intelektuálnej obmedzenosti Kuraša (i jeho sympatizantov) na zrod neskorších početných konfliktov a excesov počas jeho pôsobenia v domácich protinemeckých hnutiach odporu (KT, AK, AL), v sovietskych partizánskych oddieloch, po porážke Nemcov v občianskych milíciách aj v komunistickej štátnej bezpečnosti (UBP) a napokon aj v jeho vlastnej lúpežníckej bande. Posledné dve kapitoly autor venuje reflexii nedávnych snáh o novodobú oslavnú mytologizáciu Józefa Kuraša (odhalenie pomníka na počesť „Ogňa“, dnes už nebohým bývalým poľským prezidentom L. Kaczyńskim r. 2006, konferencia IPN v Novom Targu r. 2007) a tiež výčitke adresovanej historikom, ktorí podľa neho nerozumejú „*podstate fenoménu pamäti o Kurašovi*“ (s. 211): subjektívnemu, neodôvodnenému, no nevykoreniteľnému pocitu krivdy, ktorý sa

tradovaním z pokolenia na pokolenie stáva kultúrnym elementom a emócie vnukov jeho silu len stupňujú. Ako liek odporúča čo najrýchlejšie objasnenie všetkých s tým súvisiacich záležitostí, a to na poľskej i na slovenskej strane.

Záverečný jedenásty príspevok je spomienkou jedného zo súčasníkov opisovaných udalostí, právnika a niekdajšieho československého konzula v Poľskej republike Mateja Andráša. Ako rodák zo Spiša bol veľmi dobre zorientovaný v zložitej situácii, ktorá pre Slovákov v Poľsku nastala po vojne (obmedzovanie základných občianskych práv, neposkytnutie povojnovej hospodárskej z dôvodu etnickej príslušnosti, z rovnakého dôvodu zatýkanie, týranie a vyhánanie – hl. predstaviteľov miestnej slovenskej inteligencie – z Poľska, zatváranie slovenských škôl, zákaz slovenskej bohoslužby atď.). Z pozície diplomata sa im v čase svojho tamojšieho pôsobenia snažil všemožne napomáhať v uplatňovaní ich národnostných práv, no – ako svedčí aj príloha s prepisom skoršej verbálnej nóty Ministerstva zahraničných vecí ČSR adresovanej poľskému veľvyslanectvu v Prahe (6. mája 1946) – mnohokrát ani výzvy, ani razantné a opakované diplomatické protesty nepomáhali zlepšiť situáciu a zabrániť tvrdému postupu, ba až otvoreným násilnostiam páchaným na rodákoch v Poľsku. Andráš vo svojich pamätiach uvádza tiež skutočnosť, že po podpise vzájomnej československo-poľskej zmluvy o priateľstve a vzájomnej spolupráci (10. marca 1947) síce došlo k zreteľnej normalizácii pomerov, no aj napriek tomu sa i potom diali voči slovenskému obyvateľstvu mnohé neprávosti (najmä v cirkevnej a školskej oblasti), pretože poľská strana jednoducho neplnila, respektíve len veľmi nedostatočne plnila záväzky ňou spolupodpisanej bilaterálnej zmluvy.

Za jedenástimi konferenčnými príspevkami nasleduje 18-stranová obrazová príloha pozostávajúca z fotografií a reprodukcii oficiálnych dokumentov a iných dobových materiálov z verejných i súkromných archívov, ktoré inak suchopárny text nielen oživujú postavami samotných hornooravských a severospišských Slovákov (no tiež ich samozvaných prenasledovateľov – ogňovcov), ale zároveň sprístupňujú aj pôvodnú podobu niekoľkých cenných prameňov plniacich dôležitú funkciu objektívnych historických dôkazov.

Na úplný záver recenzie ešte jeden kritický postreh. Kým horné časové vymedzenie pertraktovanej problematiky sa jasne vzťahuje na uzavretie zmluvy o priateľstve a vzájomnej pomoci medzi Československou republikou a Poľskou republikou, opodstatnenosť spodnej chronologickej hranice je viac než otázna (pri najlepšej snahe čitateľ len ťažko nájde v príspevkoch nejakú prelomovú udalosť z roka 1937; pravda, ak nevezme do úvahy datovanie smutne úsmevného citátu o husiach a vlkoch zo strany 13). Oveľa rozumnejším by bol rok 1938 (poľské zábory po Mnichovskej dohode), do úvahy by – vzhľadom na niekoľko príspevkov siahajúcich hlboko do tzv. medzivojnového obdobia – prichádzal už aj samotný rok 1920. No, žiaľ, takto názov konferencie ako vlastného zdroja publikácie (podobne ako jej prívlastok „medzinárodná“) pôsobí trochu prehnane, dojmom marketingového zaokrúhľovania.

Bez ohľadu na tento okrajový nedostatok však zborník *Nepokojná hranica* prináša množstvo poznatkov a pohľadov, o ktorých celé generácie Slovákov žijúcich na území svojej vlasti nevedeli a, žiaľ, dodnes väčšina z nich stále nevie, alebo si prinajmenšom neuvedomuje mieru ich tragickej závažnosti a pretrvávanie ich dôsledkov až do súčasnosti.

Ivan Varšo

ŠMIGEL, Michal. *UPA VO SVETLE SLOVENSKÝCH A ČESKÝCH DOKUMENTOV (1945-1948). Kniha prvá: REJDY UPA V DOKUMENTOCH VOJENSKÝCH A BEZPEČNOSTNÝCH ŠTRUKTÚR ČSR (1945-1946)*. Toronto-L'vov : Litopys UPA, 2010, 860 s.

Problematika Ukrajinskej povstaleckej armády – UPA, respektíve ukrajinského národného hnutia, v 30. až 50. rokoch 20. storočia patrí nepochybne medzi veľmi komplikované a kontroverzné témy historického bádania nielen v samotnej Ukrajine. Veď pôsobenie ukrajinských nacionalistov a ich vojenských, politických či spravodajských orgánov výrazne ovplyvňovalo spoločenský život tiež v Poľsku i celkovo v Sovietskom zväze. Pred vojnou, ale najmä po vojne, sa s aktivitami UPA stretávame tiež na území Československa (u nás sú jej príslušníci známi ako „banderovci“) či Rumunska. S problémom percepcie ukrajinských nacionalistických jednotiek sa museli popasovať aj západné spoločnosti.¹ Toto vyrovnávanie sa s rozpornou minulosťou prebieha s plnou intenzitou ešte i dnes, pričom sa ani historici neubránia radikálnym, príliš emotívnym či politicky vyhraneným (i účelovým) konštatáciám.²

Bez ohľadu na takéto veci škodlivé „citové“ pristupovanie k problému, zostáva tematika „banderovcov“ na Slovensku, resp. Československu, veľmi dôležitou a doteraz iba povrchovo spracovanou oblasťou zlomových povojnových rokov 1945 – 1948. Československou oficiálnou historiografiou do roku 1989 jednoznačne zatracovaní „krvilační banderovci“, sa po niekoľkých rokoch ponovembrovej voľnosti dočkali dokonca úplne opačného, nadmieru pozitívneho hodnotenia ich protikomunistického ťaženia.³ Až upokojenie radikálnych postojov a dlhodobý solidný archívny výskum umožnili pozrieť sa na problematiku ukrajinského nacionalistického odboja a československej reakcie naň nielen podrobnejšie, ale aj objektívnejšie. Popredné miesto v demytologizácii pôsobenia „banderovcov“ na Slovensku, respektíve Československu, patrí Michalovi Šmigelovi. Jeho publikácia *Banderovci na Slovensku 1945-1947*⁴ je doteraz najkomplexnejším a najprepracovanejším spracovaním danej témy. Ale historicky (informačne či z pohľadu autenticity) najprínosnejší pre neustranný výskum pôsobenia UPA na našom území je práve opisovaný zborník dokumentov: *Rejdy UPA v dokumentoch vojenských a bezpečnostných štruktúr ČSR (1945-1946)*.

Ako už napovedá plný názov publikácie, ide o prvú časť dokumentov, viažucu sa najmä k prvému (august – september 1945) a druhému propagačnému prieniku (apríl 1946) vybraných oddielov UPA na severovýchod Slovenska. Neskôr bude nasledovať druhý diel dokumentov, opisujúci únikový prechod „banderovcov“ územím Československa do americkej

¹ Výrazne v Nemecku či Kanade, kde sa nachádzali veľké enklávy niekdajších členov UPA a prívržencov nacionalistického hnutia. Ale diskurzu o niekdajších kolaborantoch s nacizmom a bojovníkoch proti boľševizácii sa nevyhla ani Veľká Británia, kde bol napr. v januári 2010 odvysielaný filmový dokument *SS in Britain* (Yorkshire television, 1999), opisujúci povojnový život niekdajších príslušníkov 14. SS-divízie „Galizien“.

² Najvyhranenejší boj o obraz „banderovského“ hnutia sa, prirodzene, vedie na Ukrajine, čo sa odrazilo napr. v podpore výskumu tohto nacionalistického boja bývalou ukrajinskou vládou garnitúrou, na rozdiel od terajšieho opačného ťaženia proti „uctievateľom“ UPA. Začiatkom roka 2010 sa dokonca aj v slovenskom parlamente objavila snaha o presadenie odsúdenia ocenenia Hrdina Ukrajiny, ktorým bývalý ukrajinský prezident poctil Stepana Banderu.

³ Donedávna reprezentovala jednoznačne negatívne vnímanie „banderovcov“, najmä kniha Jana Fialu *Zpráva o akci B* (Praha, 1994). Naopak, značne nekritické interpretácie obsahuje publikácia Jána Mlynárika *Osud banderovců a tragédie řeckokatolické církve* (Praha 2005).

⁴ ŠMIGEL, Michal. *Banderovci na Slovensku 1945-1947*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2008, 232 s.

zóny Nemecka v roku 1947. Dokumenty vychádzajú ako 48 číslo *Litopysov UPA* – série dokumentov, štúdií a spomienok o pôsobení UPA, vydávanej ukrajinskými emigrantmi v Kanade.

Prvá časť knihy pozostáva z úvodnej, takmer 40-stranovej štúdie, ktorá má svoju ukrajinskú, slovenskú i anglickú jazykovú mutáciu, čím sa stáva publikácia výrazne použiteľnejšou pre široké spektrum rôznónárodných záujemcov o túto tému. V úvode autor opisuje nielen pôvod,⁵ mechanizmus výberu a štruktúru publikovaných dokumentov, ale ponúka v koncentrovanej forme tiež „stručné dejiny“ pôsobenia UPA na Slovensku, resp. Československu. M. Šmigel správne poznamenáva, že prieniky „banderovcov“ na naše územie znamenali pre československú armádu na ďalšie desaťročia jej najväčšiu vojenskú akciu po skončení vojny, a že politický dosah protibanderovského „tlačenia“ niekedy prekonával vojenské a bezpečnostné aspekty problému (s. 47).⁶ V úvodnej štúdii – okrem primeraného množstva a spracovania historického kontextu a reálií viazucich sa k téme – treba oceniť najmä prehľadné diagramy meniacich sa štruktúr vojenských jednotiek nasadených proti UPA. Za pozornosť tiež stoja časti štúdie, upozorňujúce a vysvetľujúce často opomínané skutočnosti: a) propagačný (a nie konfrontačný) charakter oboch „československých“ rejdov UPA v rokoch 1945 – 1946; b) paušálne dobové označovanie akýchkoľvek ozbrojených skupín vyskytujúcich sa v tomto období na severovýchodnom Slovensku za „banderovcov“ (bez ohľadu na to, či šlo skutočne o jednotky UPA, skupinky potulujúcich sa bývalých vojakov „Osi“ či kriminálne alebo pašerácke skupiny) – s. 63.⁷ V úvodnej štúdii by sa však hodilo aspoň zopár vetami načrtnúť príčiny a priori negatívneho postoja československých orgánov voči ukrajinskému nacionalistickému hnutiu a UPA, resp. krátko uviesť do politických reálií povojnového Československa (najmä tých, ktoré prioritne ovplyvňovali vzťah k „banderovcom“). Z pohľadu slovenských i českých limitov v prístupe k cudzojazyčnej (ukrajinskej, poľskej, ruskej, anglickej...) literatúre by bol cenný aj stručný opis vzniku a vývoja nacionalistického hnutia na Ukrajine, aby nevznikalo mylné čierno-biele vnímanie príslušníkov UPA.⁸ Tento informačný deficit úvodnej štúdie je však zrejme zapríčinený

⁵ Gro archívneho materiálu vzťahujúceho sa ku skúmanej problematike sa nachádza vo Vojenskom historickom archíve v Bratislave vo fonde „Operace Banderovci“ (pôvodne uložený vo VHA Praha), čiastočne tiež vo fonde „Veliteľstvo 4. oblastí Bratislava“; v Archive bezpečnostních složek v Prahe vo fonde 307 („Banderovci“) a v Slovenskom národnom archíve vo fonde „Povereníctvo vnútra 1945-1948“. Časť dôležitých materiálov je možné nájsť aj v Národnom archíve Českej republiky v Prahe vo fonde 100/24 („Klement Gottwald“) a vo fonde „Ministerstvo vnitra – tajné“. Nemožno tiež opomenúť ani fondy okresných národných výborov v regionálnych archívoch okresov výrazne „postihnutých“ banderovským pôsobením – Svidník, Prešov, Humenné, Poprad...

⁶ Údajný nekritický (až podporný) postoj nekomunistických politikov voči banderovskému úniku na Západ územím Československa v lete 1947 zohrával nie nevýznamné miesto v komunistickej propagande pri vyostrovaní politického boja na jeseň 1947. Omnoho výraznejšie však ovplyvňovali politický boj prokomunisticky orientovaní partizáni nasadení pri záverečných akciách proti zostávajúcim skupinkám UPA. Ich radikalizmus, zvýraznením ich opätovného vyzbrojenia, tvoril jednu z hlavných príčin, prečo Demokratická strana v novembri 1947 čiastočne ustúpila komunistickým požiadavkám na rekonštrukciu Zboru povereníkov.

⁷ Fakticky ide o podobnú situáciu, ako v prípade paušálneho označovania akejkoľvek ozbrojenej skupiny „civilov“ ľudáckymi orgánmi na Slovensku počas vojny za „partizánov“, bez ohľadu na to, či išlo o skutočných príslušníkov partizánskeho hnutia, alebo iba o miestnu kriminálnu (asociálnu) skupinu.

⁸ V postupnom vývoji, ale tiež v rovnakom čase, mohli byť totiž „banderovci“ rovnako agresormi, zločincami či Hitlerovými nástrojmi, ako aj obeťami či hrdinami z pohľadu protistalinského odporu. Podobne, ako mohli byť v tom čase na Ukrajine či juhovýchodnom Poľsku vykonávateľmi teroru, a zároveň obeťami, aj poľskí či sovietski predstavitelia.

tým, že publikácia nevychádza samostatne, ale v rámci kanadsko-ukrajinskej série Litopysov UPA, v ktorých boli tieto otázky už dávno široko analyzované.

Druhá časť knihy už ponúka samotné dokumenty, ktoré sú zoradené do piatich tematických okruhov: prvému rejdu je venovaných 52 dokumentov, medziobdobiu medzi rejdami od októbra 1945 do marca 1946 – 75, druhému rejdu, 50 archívnych materiálov, propagačným písomnostiam a správam UPA z druhého rejdu, 14, a československým reakciám po druhom prieniku do septembra 1946 – 43 dokumentov. Spolu teda publikácia prináša 234 základných dokumentov k činnosti UPA na území Slovenska v rokoch 1945 – 1946. Archívne materiály sú najmä spravodajskej povahy (situačné hlásenia i komplexnejšie správy okresných bezpečnostných referátov, orgánov Obranného spravodajstva, VI. odboru Povereníctva vnútra), doplnené klasickými hláseniami či rozkazmi staníc, jednotiek a veliteľstiev Národnej bezpečnosti a československej armády. Nechýbajú ani dokumenty o spolupráci československých bezpečnostných orgánov so sovietskymi a poľskými zložkami na eliminácii UPA v prihraničných oblastiach, protokolárne výpovede zajatých „banderovcov“ i svedkov z radov miestneho obyvateľstva, alebo vyhlášky či nariadenia centrálnych štátnych orgánov. Medzi najzaujímavejšie patria materiály samotnej UPA (rozkazy, propagačné letáky, správy), ktoré sa dostali do rúk československým bezpečnostným orgánom, najmä pri neskoršom odhalení kuriérov UPA na našom území. Časť dokumentov vykresľuje aj všeobecnejšie politické, bezpečnostné a hospodárske pomery na severovýchodnom Slovensku, ale i juhovýchodnom Poľsku (nelichotivá povojnová situácia, postavenie Lemkov, úteky do Československa...). Osobitné miesto majú dokumenty opisujúce udalosti okolo vražd v Kolbasove a Uliči koncom roka 1945. Pokiaľ ide o vlastnú redakčnú prácu autora, treba oceniť, že poznámky pod čiarou neobsahujú iba prepojenia medzi jednotlivými dokumentmi a udalosťami, súčasné názvy obcí či vysvetlenia dobových reálií (inštitúcií, vzťahov...). Vo viacerých prípadoch tiež potvrdzujú, spresňujú či vyvracajú informácie uvedené v publikovaných dokumentoch inými archívnymi či sekundárnymi materiálmi, čím výrazne zvyšujú ich výpovednú hodnotu.

Záverečné strany publikácie patria obligátnemu zoznamu v knihe publikovaných dokumentov, zoznamu skratiek a podrobnému indexu obsahujúcemu mená a miestne názvy, ale aj názvy oddielov UPA či československých armádnych jednotiek a inštitúcií objavujúcich sa v dokumentoch.

Pri celkovom zhodnotení opisovaného zborníka dokumentov k činnosti UPA na našom území v rokoch 1945 – 1946 je možné vypomôcť si samotným autorovým textom z úvodnej štúdie. Konštatuje sa v ňom, že predkladaný výber dokumentov nie je určite komplexným postihnutím danej témy, ale skôr ukazovateľom aktuálneho stavu výskumu. K tomu treba dodať, že ako pri každom súbore dokumentov – ktorý je výsledkom výberu z omnoho väčšieho množstva archíválií, než ako je reálne možné publikovať – aj v tomto prípade bude možné namietat', prečo sa tam objavil ten, či onen dokument, a nie iný. Dlhoročný široký archívny výskum a vysokú znalosť problematiky sa však M. Šmigel'ovi podarilo pretaviť do zodpovedajúcej štruktúry a relevantnosti vybraných dokumentov, vybavených kvalitnými redakčnými poznámkami. To robí z publikácie *Rejdy UPA v dokumentoch vojenských a bezpečnostných štruktúr ČSR (1945-1946)* vynikajúci základ pre akýkoľvek bližší výskum „banderovskej“ problematiky. Po dlhých rokoch je tiež ďalším dôležitým prameňom k pochopeniu celkovej spoločenskej situácie na povojnovom Slovensku a svojou viacjazyčnou verziou úvodnej štúdie či zoznamu dokumentov bude zaujímavá tiež pre zahraničných historikov venujúcich sa tejto problematike.

Marek Syrný

SORBY, Karol. R. JÚN 1967. ŠEŠŤ DNÍ, KTORÉ ZMENILI BLÍZKY VÝCHOD. Bratislava : Slovak Academic Press 2010, 513 s.

Po vyše štyridsiatich rokoch je šesťdňová vojna v roku 1967 medzi Izraelom a jeho arabskými susedmi ešte stále fascinujúcim zlomovým bodom v blízkovýchodnej histórii i v oblasti svetovej politiky a medzinárodných vzťahov. Táto vojna znamenala praktický koniec vízie a pätnásťročnej snahy egyptského vodcu revolúcie 1952 a prezidenta Džamála Abd an-Násira o dosiahnutie arabskej jednoty a vybudovanie životaschopnej regionálnej arabskej mocnosti na Blízkom východe, ktorá by mohla byť dôstojným hráčom v medzinárodnej politickej aréne.

Monografií zaoberajúcich sa témami dejín orientálnych krajín sa v českej a slovenskej vedeckej produkcii neobjavuje mnoho, a to sa týka aj obdobia moderných dejín. V predkladanom rozsiahlom rukopise autor podáva plastický príbeh vedúci k dramatickému vyvrcholeniu v júni 1967. Využívajúc arabské, západné, ruské i izraelské zdroje, oživuje drámu diplomatického manévrovania, blízkovýchodných intríg, sprisahaní a obrovských chýb a omylov. Jún 1967 je práca nielen o mocenskej politike, ale aj o silných osobnostiach, ako bol egyptský prezident Džamál Abd an-Násir na strane Arabov a ministerský predseda David Ben-Gurion na strane Izraela a ďalších, ktoré stáli na čele obidvoch táborov v tomto osudovom konflikte.

Už desiatky rokov sa historici a publicisti snažia pochopiť príčiny vedúce k vojne a ponížujúcej arabskej porážke. V recenzovanej práci nejde iba o pozoruhodnú tému, ale aj o spôsob spracovania, nejde o vojenskú históriu, ktorá je tiež v primeranom rozsahu spracovaná, ale hlavne o to podať plastický obraz vývoja situácie, tak vnútro politickej, ako aj medzinárodno politickej, na Blízkom východe v období od skončenia suezskej vojny v roku 1956 do formálneho skončenia júnovej vojny v roku 1967 rezolúciou 242 OSN v novembri 1967. Autor tak nadväzuje na svoju rozsiahlu monografiu o Suezskej kríze a vojne v roku 1956, ktorá vyšla v roku 2003, a plynule prechádza vo výklade do analýzy ďalšieho zložitého obdobia vo vývoji regiónu, ktorého vyvrcholením je kríza v máji 1967 a nakoniec vojnové vyvrcholenie a politicko-diplomatické ukončenie danej etapy v BR OSN s dodnes otvoreným koncom.

Karol Sorby touto prácou dokazuje, že sa dôverne vyzná tak v problémoch svetovej politiky, osobitne tej, ktorá sa zameriava na arabský svet, ako aj v problémoch historického vývoja jednotlivých krajín blízkovýchodného regiónu. V práci na základe pramenného materiálu analyzuje kľúčové udalosti a oboznamuje čitateľa s vystupujúcimi osobnosťami, skúma ich silu aj slabosti. Hodnotí aj hranice možností regionálnych hráčov ovplyvňovať konanie superveľmocí USA a ZSSR v období prvých príznakov „détente“ v prebiehajúcej studenej vojne a ich ostrážitosť vyhnúť sa jadrovému konfliktu, napriek prirodzenému sledovaniu vlastných mocenských záujmov.

Rukopis je rozdelený do šiestich rozsiahlych kapitol. Obsah jednotlivých kapitol tejto práce podrobne približuje jednotlivé stránky procesu, ktorý „suezské dobrodružstvo“ alebo „trojstrannú agresiu“ roku 1956 dovedol po jedenástich rokoch do ďalšieho kola ozbrojenej konfrontácie Arabov a Izraelčanov. Keďže autor je erudovaný arabista a mnoho rokov strávil v arabských krajinách, jednak ako výskumný pracovník a tiež ako veľvyslanec SR v Iraku, obsah práce ukazuje, že v jeho práci sa stretávame aj s málo známym pohľadom na vývoj konfliktu z arabskej perspektívy.

Prvá kapitola nazvaná *Blízky východ ako objekt veľmocenskej politiky po suezskej vojne*

analyzuje zložité medzinárodné vzťahy na Blízkom východe. Všíma si postupné prenikanie Sovietskeho zväzu na Blízky východ, ktorému uľahčovala cestu bezvýhradná podpora USA a západných spojencov Izraelu (s. 61). V druhej kapitole nazvanej *Medziarabské vzťahy po suezskej vojne* sa autor zaoberá zložitou analýzou vzťahov medzi arabskými štátmi, zjednotenými v regionálnej organizácii Liga arabských štátov, ktoré sa prakticky nemohli zbližiť a zjednotiť pre hlboké ideologické a triedno-spoločenské protirečenia „revolučných“ a „reakčných“ režimov (s. 128). Tretia kapitola *Izraelský faktor v arabskej politike*, sa venuje analýze problému, ktorý pre Arabov nastal v roku 1948 vytvorením židovského štátu Izrael (s. 176). Je to problém starousadlíkov s novým militantným susedom, ktorý Arabov každodenne konfrontuje s „historickou krivdou“ na Palestínčanoch a výrazne ovplyvňuje tak medzinárodné vzťahy, ako aj politický vývoj v arabských krajinách. Ďalšia kapitola, *Zostrovanie krízy v máji 1967*, sa zasvätená a podrobne venuje eskalácii napätia medzi Izraelom a Egyptom a neúspešným diplomatickým snahám o jeho upokojenie. Autor na základe rozboru dostupných prameňov a literatúry dochádza k záveru, že velenie izraelskej armády bolo už koncom roku 1966 pripravené na vojenské riešenie sporu s Arabmi a čakalo iba na vhodnú príležitosť na úder (s. 247). Ukazuje, že Izrael mal skvele vycvičenú a vyzbrojenú armádu a vynikajúcu rozvedku, a z toho vyvodzuje logický záver, že neobstojí často rozširovaná legenda alebo propagandistické klíše o úbohej obeti ohrozovanej a bojujúcej o holú existenciu s presilou arabských agresorov. Poukazuje aj na skutočnosť, že Izrael bol už veľmi ďaleko vo vývoji jadrovej technológie pre vojenské účely a že katalyzátorom na urýchlené začatie vojny bol aj strach z možného leteckého útoku egyptského letectva na izraelské jadrové stredisko v Dimone (s. 288). V piatej kapitole *Izraelský útok na Egypt bez vyhlásenia vojny* autor vyzdvihuje skvele pripravený, a preto aj úspešný počiatkový prekvapivý letecký úder, ktorý v priebehu troch hodín zbavil Arabov letectva, a následne výbornú organizáciu pozemného vojenského ťaženia proti Egyptu. Na druhej strane osvetľuje aj príčiny katastrofálnej porážky Arabov, ktoré spočívali v zanedbaní rozvedky a prieskumnej činnosti, v hrubých chybách egyptského hlavného velenia, ktoré zanedbávalo výcvik vojsk a v slabej kvalite dôstojníckeho zboru. Zaujímavé je netradičné konštatovanie autora, že Egyptu „nešlo o rozpútanie vojny, ale o demonštráciu sily s cieľom prinútiť Izrael, aby prestal jednostranne vnucovať Arabom svoju vôľu, začal rokovať o sporných otázkach a bol pripravený aj na ústupky“ (s. 351). Záverečná, šiesta kapitola *Zápas Arabov za odstránenie následkov agresie* ukazuje, ako Egypt po hanebnej porážke svojej armády musel začínať od začiatku a vzhľadom na odmietnutie porážky musel znova budovať svoje ozbrojené sily. Pred Arabmi stála rozhodujúca úloha, urobiť všetko pre navrátenie území, o ktoré prišli následkom porážky. Nejednoznačná rezolúcia BR OSN 242 v novembri 1967 formálne uzavrela konflikt, ale existujúce problémy medzi Arabmi a Izraelčanmi nevyriešila, iba ho posunula dopredu, takže o šesť rokov, na jeseň 1973, sa odohralo ďalšie kolo arabsko-izraelských bojov. Cesta k spravodlivému a trvalému mieru na Blízkom východe je dodnes neukončená.

Monografia je doplnená obsiahlym poznámkovým aparátom, a k dobrej úrovni diela prispievajú aj mapky a fotografie. Nechýba, samozrejme, bohatý zoznam prameňov a literatúry, a existencia registra je pri takejto práci takmer samozrejmosťou. Karol Sorby sleduje všetky procesy vo vzájomnej previazanosti na úrovni globálnej aj na úrovni regionálnej a personálnej. Takýto prístup nie je jednoduchý a vyžaduje si hlboké znalosti, ale výsledok je potešiteľný a zrozumiteľný, a plynulý text práce ukazuje mnohé známe skutočnosti z úplne nových perspektív. Práca na túto tému je zatiaľ prvá v slovenskej aj českej histo-

riografii a po uverejnení bude iste veľkým prínosom tak pre odborníkov zaujímajúcich sa o problémy historického vývoja Blízkeho východu, ale aj pre širšiu čitateľskú verejnosť. V medzinárodnom kontexte hodnotenia udalostí v roku 1967 ide o pohľad, ktorý nám ponúkajú predovšetkým historici a publicisti z arabských krajín, čím sa konfrontujú názory na skúmané udalosti a darí sa utvárať objektívnejší pohľad na vývoj židovsko-arabských vzťahov. Aktuálnosť publikácie stúpa aj preto, že v arabských krajinách dochádza k významným politickým zmenám, ktoré v tej či onej podobe sú poznačené aj celkovým medzinárodným vývojom a udalosťami, ktoré v minulosti a súčasnosti autor skúmal a poskytol slovenskej verejnosti.

Valerián Bystrický

ANOTÁCIE, GLOSY

JIRÁSEK, J. MŮJ ZÁPISNÍK OD POČÁTKU SVĚTOVÉ VÁLKY R. 1914 A DOBA MÉHO ZAJETÍ V RUSKU A V SIBÍŘI. Červený Kostelec : Nakladatelství Pavel Mervart, 2009, 237 s.

Spomienky priamych účastníkov na rôzne dejinné zlomy patria medzi významné pramene historického poznania, aj keď ide o subjektívne hodnotenie prežitých udalostí. Spomienky Josefa Jiráska, rodáka z českej dediny Brzice k takým rozhodne patria, keďže ide o priameho účastníka bojov a zajatca v rôznych táboroch v Rusku počas prvej svetovej vojny. Do vlasti sa však už nikdy nevrátil, pretože zomrel na týfus v ruskom zajatí v tábore v Jekaterinoslave v júli 1917 vo veku 27 rokov. Jeho rodina však dostala denník, ktorý si viedol od vyhlásenia mobilizácie a narukovania až do konca a ktorý po jeho smrti uchovali jeho kamaráti a priviezli so sebou do Čiech.

Jozef Jirásek sa v rámci mobilizácie 27. júla 1914 prihlásil k svojmu 18. pešiemu pluku v Hradci Králové a už 8. augusta odišiel na ruský front. Po krátkom čase bol zranený počas bojov pri Komarówe a spolu s ďalšími ranenými sa dostal v meste Lubaczów do zajatia. Jeho dojmy z prvých dní v novej životnej situácii najviac charakterizoval hlad a šíriace sa choroby. Po čase sa to zlepšilo a 18. septembra sa spolu s ostatnými zajatcami vydal na cestu do Ruska. Po viacerých zastávkach a dlhej ceste sa 7. novembra 1914 dostal do mesta Kozelsk, kde boli zajatci ubytovaní vo veľmi jednoduchých podmienkach a kde nemali nič na práci. Mali však prístup na trh, a tak sa dostali do kontaktu so životom v ruskom meste. Josef si hlavne povšimol a fascinoval ho veľký neporiadok, ktorý vládol na trhovisku. Prvá zima v zajatí bola pre neho

veľmi dlhá, obzvlášť smutné boli Vianoce ďaleko od domova. V apríli 1915 bol spolu s ďalšími presunutý do Kurskej gubernie k Dimitrijevovu, kde boli nasadení na poľné práce. Zajatci tu boli okrádani na jedle, práca bola namáhavá, ale náš autor mal šťastie a dostal za povinnosť zásobovanie a rozdeľovanie potravín, a tak sa zajatcom začalo vodiť lepšie. Neskôr mal na starosti aj zásobovanie panskej kuchyne mäsom, a tak jedlom vypomáhal aj svojim druhom v zajatí. Po odchode panstva ich však správca začal znova okrádať, a tak sa to skončilo štrajkom nespokojných zajatcov. Josef sa za to dostal do ruského väzenia, z ktorého mu na slobodu pomohol Čech, ktorý tu pracoval v pivovare. Po jeho oslobodení bol spolu s inými českými zajatcami odoslaný do mesta Dmitrijevo a neskôr do Charkova na Ukrajine. Tu ich najskôr ubytovali v továrni a neskôr v národnom divadle. Strava a podmienky života tu boli veľmi zlé. Chodilo sem miestne obyvateľstvo, ktoré si najímalo zajatcov na rôzne práce. Josef sa však dobrovoľne nechal v novembri 1915 premiestniť a dostal sa s transportom na Sibír do Sedmipalatinska. V tom čase mal veľké zdravotné problémy a bol viackrát operovaný. Medzi zajatcami sa rozšíril tiež týfus a podľa autora naň za 4 mesiace zomrelo 1 100 zajatcov zo 6 000. Mnohí tu tiež počas zimy dostali omrzliny kvôli nedostatočnému obutiu a oblečeniu. O zajatcov sa však postaral rakúsky Červený kríž, ktorý sem vyslal komisiu a v apríli 1916 im poslal oblečenie, obuv i prikrývky. Postaral sa tiež o ich premiestnenie do lepších podmienok. Náš autor sa dostal do mesta Jekaterinoslav, kde bol zamestnaný spolu s ostatnými zajatcami v železiarňach. Práca tu bola obzvlášť ťažká, stávali sa tu úrazy na následky ktorých niektorí aj zomreli. Josef si tiež poznamenal, že strava a aj zaobchádzanie boli čím ďalej tým horšie, zajatcov trestali aj častým bitím, nedostali sa do mesta a mali zlé ubytovanie.

V zajatí prežil aj vypuknutie revolúcie

v Rusku, ktorá zajatcom priniesla nádej na skorý odchod domov. Na jar 1917 však medzi nimi vypukla epidémia cholery a týfusu. Josef sa nakazil týfusom a nakoniec mu v júli 1917 aj podľahol. Jeho túžba vrátiť sa domov sa tak nikdy nesplnila, jeho myšlienky sa však k dnešnému čitateľovi dostali prostredníctvom jeho denníka. Posledné zápisy v jeho denníku sú z marca 1917 a vyjadruje tu obavy z toho, či sa domov ešte vôbec niekedy vráti. To, ako ťažko prežíval život v zajatí a túžbu po návrate domov je veľmi pekne vidieť v piesni *Vzpomínka ze zajetí*, ktorú zložil a ktorú si zapísal do svojho denníka. Vyjadruje tu túžbu po domove, spomienky na najbližších, ako aj na tých, ktorí v zajatí zahynuli a už nikdy sa domov nevrátia.

Poznámky autora denníka vydavateľa doplnili množstvom vysvetľujúcich poznámok, ako aj reprodukciami dobových fotografií autora denníka a života zajatcov v Rusku.

J. Zaťková

KUTÍLKOVÁ, D. VOJENSKÉ ODÍVÁNÍ OD TRICETILETÉ VÁLKY DO POČÁTKU 20. STOLETÍ. Praha : Nakladatelství Lidové noviny 2008, 303 s.

Autorkou anotovanej publikácie je historička Dagmar Kutílková, ktorá v rokoch 1990 až 2003 pôsobila v Historickom ústave Armády Českej republiky. Na odbornej príprave sprievodného obrazového materiálu v knihe sa však podieľala aj Marie Mžyková. Autorka, respektíve autorky si za cieľ svojho spracovania vybrali zaujímavú a pomerne málo reflektovanú tému, preto treba ich iniciatívu vnímať pozitívne. Práca je navyše vytlačená na kvalitnom papieri a aj inak remeselne dobre pripravená. V rovnakom pomere je zastúpená textová a obrazová časť, reprezentovaná najmä reprodukciami dobových malieb s odborným popisom a taktiež doplnujúcimi kresbami.

Publikácia je určená čo najširšej verejnosti, čomu zodpovedá aj jej populárno-náučný štýl. Práca je rozdelená do desiatich kapitol. Popri úvodnej, všeobecnej kapitole sa autorky postupne zamerali na vývin vojenského odievania od tridsaťročnej vojny do začiatku 20. storočia. Pri tvorbe textu skombinovali časové a tematické hľadisko. V každej kapitole preto čitateľ nájde aj základnú charakteristiku konkrétneho obdobia. Ďalej je tu zastúpený aj stručný popis hlavných európskych armád s uvedením panovníkov, ktorí sa výraznou mierou podieľali na tvorbe vojenských dejín a neraz aj vojenského odievania nielen v Európe, ale aj v Spojených štátoch amerických a informatívne aj v iných, napríklad exotických krajinách. Tému odievania teda autorky prinášajú v pomerne širších súvislostiach. Interpretujú ju najmä prostredníctvom rozdielov v rovnošate jednotlivých európskych armádach a prostredníctvom vývoja jednotlivých súčastí rovnošaty. Kniha je preto zaujímavá aj z hľadiska vojenskej terminológie a etymológie. Napríklad havelok (vojenský plášť bez rukávov nosený s pelerínou), ktorý bol obľúbený v období neskorého empíru a romantizmu po napoleonských vojnách dostal svoje pomenovanie po britskom generálovi Henrym Havelockovi. Alebo napríklad názov britskej pletenej kukly (po anglicky balaclava) bol odvodený od miesta bojov v období krymskej vojny. Je však na druhej strane otázne, či názov dobového typu vojenskej prilby (šišak) súvisí s jej tvarom, ako to autorky uvádzajú. Okrem nosnej témy majú v knihe priestor aj ďalšie s ňou spojené momenty. Je to napríklad problematika úpravy vlasov a fúzov, vzťah rovnošaty a výstroja, hodnostné označenie, prilba, interakcia rovnošaty a civilného odevu atď. Rekapitulujúc to, čo sme uviedli, môžeme povedať, že práca napriek niektorým nepresnostiam môže výborne slúžiť ako základný prehľad k danej téme.

P. Chorvát

BOSWORTH, R.J.B. (ed.) *THE OXFORD HANDBOOK OF FASCISM*. Oxford : Oxford University Press, 2009. 626 s.

Fašizmu, respektíve výskumu fašizmu, bolo dodnes venovaných mnoho odborných i publicistických prác. Jeho výskum však dodnes neprestal a odborníci stále prichádzajú s novými názormi na to, ako fašizmus vznikol, kde hľadať jeho korene, ako sa v jednotlivých krajinách prejavoval, ale i čo vlastne fašizmus je, ktoré politické hnutia môžeme za fašistické považovať a ktoré už nie. Zosumarizovať túto problematiku sa pokúsil autorský kolektív pod vedením historika R.J.B. Boswortha, ktorý sa dlhodobo venuje problematike fašizmu a medzivojnového Talianska a je autorom niekoľkých vedeckých monografií.

Po úvodnom poďakovaní nasleduje zoznam autorov knihy (dovedna, vrátane zostavovateľa, ich je 31), v ktorom je každý autor aj samostatne predstavený. Nasleduje úvod, v ktorom sa R.J.B. Bosworth zamýšľa nad tým, či bol naozaj fašizmus v druhej svetovej vojne zničený úplne a či neexistuje nebezpečenstvo jeho návratu v nejakej inej podobe a pod iným názvom aj dnes. Vysvetľuje dôvody vzniku a opodstatnenie tejto monografie a v krátkosti zdôvodňuje aj výber autorov a obhajuje štruktúru monografie, akú zvolili.

Monografia je rozdelená do 5 veľkých celkov, ktoré sú potom ďalej rozčlenené na menšie kapitoly napísané zvlášť jednotlivými autormi. V prvom celku, *Ideas and formative experience*, rozoberajú štyria autori (Kevin Passmore, Alan Kramer, Richard Bessel a Glenda Sluga) myšlienky, predstavy, názory a myšlienkové hnutia, ktoré prispeli k vytvoreniu fašizmu. Autori zhodne tvrdia, že proto-fašistické tendencie je možné sledovať v takmer všetkých európskych krajinách už pred prvou svetovou vojnou. Druhá a tretia kapitola sa venujú vplyvu prvej svetovej vojny na formovanie generácie zasiahnutej vojnou a zároveň jej

dopad na neskorší nástup fašistických hnutí. Glenda Sluga sa v štvrtej kapitole venuje vývoju tesne po prvej svetovej vojne, teda perióde, v ktorej Európa prešla od vojny k mieru a v ktorej zároveň s tým vznikol fašizmus.

Druhá časť monografie, *The first fascist nation*, síce nie je rozsahom najväčšou, no je bezpochyby kľúčovou časťou práce. Deväť historikov (Mimmo Franzinelli, Guido Bonsaver, Roger Absalom, Philip Morgan, J.F. Pollard, Patrizia Dogliani, Perry Willson, Mauro Canali, Davide Rodogno a samotný zostavovateľ R.J.B. Bosworth) sa v nej venuje prakticky všetkým aspektom fungovania medzivojnového Talianska a Talianom, „prvému fašistickému národu“. Jednotlivé kapitoly prejdú od fenoménu squadristu, cez vytvorenie a centralizáciu fašistickej kultúry, cenzúru, antisemitizmus, politiku fašistov na vidieku, fašistickú propagandu, organizáciu mládeže, postavenie žien až po korporativizmus a ekonomickú politiku talianskych fašistov. V kapitole *Fascism and Catholicism* sa J.F. Pollard zaoberá vzťahom Pia XI. a Mussoliniho, podpisom *Conciliazione* v roku 1929, ale i vzťahmi medzi Vatikánom a Rímom, Vatikánom a Berlínom a postojom katolíckej cirkvi a pápežstva ku genocíde Židov. Zaujímavá je kapitola *Fascism and War* od Davida Rodogna, v ktorej popisuje a vysvetľuje modifikácie talianskeho fašistického režimu počas vojny a vzťah fašizmu a vojny ako takej. Autor neostal len pri druhej svetovej vojne a pozornosť venuje už talianskej agresii do Etiópie a jej vplyvu na vývoj Mussoliniho režimu. V záverečnej kapitole *Dictators strong or weak? The model of Benito Mussolini* sa R.J.B. Bosworth zaoberá niekoľkými diktátormi a porovnáva ich s Benitom Mussolinim.

V tretej časti monografie, *The Nazi Comparison*, sa traja autori (Gustavo Corni, Robert S.C. Gordon a H. James Burgwyn) snažia porovnať taliansky fašizmus s nemeckým nacizmom. Tvrdia, že aj keď

je medzi týmito dvoma režimami zásadný rozdiel, oba majú rovnaký pôvod. Robert S.C. Gordon sa v svojej kapitole venuje hlavne rasizmu a holokaustu v oboch krajinách. V poradí v celkovo sedemnásť kapitole zas H. James Burgwyn popisuje bilaterálne vzťahy Talianska a Nemecka v medzivojnovom období a hľadá základy a pôvod Mussoliniho i Hitlerovej zahraničnej politiky.

Ako hovorí samotný názov štvrtej časti knihy *Others*, tá sa venuje „ďalším“ fašistickým režimom v Európe a Japonsku. V tejto najrozsiahlejšej časti knihy 11 autorov (Roger D. Markwick, Mary Vincent, Mark Pittaway, Radu Ioanid, Marko Attila Hoare, Corinna Peniston-Bird, Bob Moore, Bruno De Wever, Martin Pugh, Joan Tumblety a Rikki Kersten) popisuje vznik a vývoj fašistických hnutí v Španielsku, Maďarsku, Rumunsku, Juhoslávii, Rakúsku, Holandsku, Belgicku, Veľkej Británii, Francúzsku a Japonsku. Pri niektorých krajinách (menovite napríklad pri Maďarsku a krajinách bývalej Juhoslávie) autori spomínajú aj fašistické tendencie v niektorých súčasných hnutiach. V prvej kapitole tejto časti (celkovo kapitole osemnásť) hľadá Roger D. Markwick podobnosti medzi fašizmom a Stalinovým režimom. Porovnáva pritom všetky aspekty fungovania oboch systémov: kultúru, propagandu, postavenie žien, ideológie, represálie, ekonomické teórie, kult osobnosti, diktatúru, štát, masovú mobilizáciu i správanie sa režimov počas vojny. Snaží sa tiež nájsť odpoveď na otázku, či fašizmus vznikol ako reakcia na boľševizmus.

Posledné tri kapitoly poslednej časti monografie, *Reflections and Legacies*, sa venujú neo-fašizmu, kolektívnej pamäti vo vzťahu k fašizmu v Nemecku a Taliansku. Autormi týchto troch kapitol sú Robert O. Paxton, Nathan Stoltzfus spolu s R.J.B. Bosforthom a Anna Cento Bull. Robert O. Paxton v celkovo dvadsiatej deviatej kapitole upozorňuje na to, že sme podľa neho

o fašizme ako takom síce možno počuli naposledy, ale žiaľ len o slove, nie o tom, čo predstavuje. Aj to je jeden z dôvodov, prečo sú publikácie o fašizme a jeho serióznym odborným výskum neustále aktuálne a dôležité.

Kniha *The Oxford Handbook of Fascism* je dôležitým príspevkom pre výskum fašizmu. Zároveň môže slúžiť ako podrobný úvod do problematiky pre bádateľov, ktorí sa hlbšiemu výskumu fašizmu chcú venovať. Za každou kapitolou je zoznam základných publikácií viazucich sa k problematike, o ktorej daná kapitola pojednáva.

J. Drábik

ROUBÍČKOVÁ, Eva. *TEREZÍNSKÝ DENÍK 1941 – 1945. SVĚDECTVÍ O ŽIVOTĚ A SMRTI V TEREZÍNSKÉM GHETTU.* Praha : P3K, 2009, 181 s.

Po rozhodnutí Reinharda Heydricha 10. októbra 1941 o sústredovaní Židov z Protektorátu Čechy a Morava pred deportáciou do koncentračných táborov v zberných zariadeniach, bolo z Terezína vysťahované civilné obyvateľstvo a celé mesto bolo uspôsobené na židovské geto.

Do konca vojny prešlo zberným táborom 155 000 ľudí, z čoho približne polovicu predstavovali českí Židia, ku ktorým postupne pribúdali nemeckí a rakúski, väčšinou presahujúci 65 rokov, nositelia vojenských vyznamenaní z I. svetovej vojny, politici, vedci, inteligencia s významným medzinárodným kreditom, neskôr Židia z Holandska a Dánska a v záverečnom období vojny Židia zo Slovenska (1 400) a Maďarska (1 000).

Česká Nemka židovského pôvodu znamenala vo svojom denníku tesnopisom v sudetskej nemčine udalosti a ich prežívanie, ktoré sa odohrali v terezínskom gete, respektíve v protektorátnych Čechách, od decembra 1941 do mája 1945. Nemecké

vydanie denníka, ktoré predstihlo české o dva roky, líči udalosti už od januára 1941. Preklad denníka, ktorý pripravila spolu s manželom až v 60. rokoch, slúžil dlhé roky na bádateľské účely. Stručne podané udalosti pred transportom do Terezína a tiež to, čo sa odohralo po vojne, vychádzajú z dodatočných osobných výpovedí Evy Roubíčkovéj. Záznamy denníka sú v redakcii českého vydania doplnené poznámkami znalcov historických faktov a dobových reálií – Vojtěcha Blodiga a Ondřeja Klípu.

Čitateľ môže sledovať každodennú snahu mladého dievčaťa, jeho blízkych i anonymnejších ľudí o zmiernenie vypätých podmienok v tábore, príchody nových obyvateľov, neustále prehliadky, registrácie, presuny, zmeny v organizácii, okolnosti popravy v počiatočnom období, zmenu taktiky táborového vedenia, štruktúru tábora, jednotlivé vlny transportov do miest konečného riešenia, vzťahy táborov, väzenie v Malej pevnosti, jednotlivé činnosti, správanie rôznych sociálnych skupín, neustále sa striedajúce pocity nádeje a vytriezvení, kontakty s okolitým svetom a jeho postoje. Napriek zapájaniu sa do všetkých činností, vyplneniu celého dňa prácou (vedúca izby, zapisovateľka pri evidenciách, čistenie zemiakov, výdaj stravy, pranie prádla pre mužov, namáhavá práca v skleníku, na poli, pri chove hydiny a dobytky, učenie angličtiny, účasť na prednáškach a pod.) a mnohokrát úspešnej snahe nebyť sama so svojimi myšlienkami, sa Eva neubránila strachu, hladu, špine, zime, nedostatku vody, rôznym chorobám. V úsilí o prispôbenie sa podmienkam, sa v jej zápiskoch objavujú však aj výrazy šťastná, blažená, izba bola krásna, četníci sú slušní, som opäť doma a pod. Jej matke, vykonávajúcej vyčerpávajúcu prácu v nemocnici, sa to už však darilo oveľa menej.

S príchodom novointernovaných vždy nastúpil príznak transportu, a to s otázkou, či bude pracovný, alebo „obyčajný“. Najväčším deportačným príznakom bol

weisung (zvláštne nariadenie), príkaz nemeckých úradov a komandatúry. Na rozdiel od bežného zaradenia do transportu, nebolo možné sa proti nemu odvolať. Osoby, ktoré sa dostali do väzenia, obdržali väčšinou pri prepustení weisung. Takmer vo všetkých prípadoch znamenal pokyn na popravu okamžite po dorazení transportu na miesto určenia. Strach z jeho neodvratnosti prežívala aj Eva, ktorá sa dostala na mesiac do väzenia za prenášanie potravín.

Keďže kasárenské objekty nepostačovali neustálemu prílivu transportovaných, mnohí bývali v provizórnych drevených domoch, ktoré stavali tiež pre potreby dielní. V obdobiach veľkých transportov nastával ťažko opísateľný chaos, ľudia boli ubytovávaní na povalách, v kazematách starého opevnenia (Terezín bol pôvodne vybudovaný ako pevnostné mesto bastiónového typu), v kôlnach na dvoroch domov a keď bol príliv nezvládnuteľný, nasledovali transporty z Terezína na východ, od októbra 1942 smerovali takmer všetky transporty do Auschwitzu II – Birkenau. V samotnom krematóriu ghetta, postavenom tiež v roku 1942, bolo spolopených 30 000 obetí.

Svoje miesto v denníku majú aj niektorí členovia Ältestenratu, najvyššieho orgánu židovskej samosprávy, ktorá bola v skutočnosti nemeckým výkonným orgánom. Keďže bola zostavená zo zástupcov rôznych jazykových a politických skupín, každá z nich sa snažila udržať a presadiť čo najväčší počet svojich príslušníkov. Židovská samospráva sídlila v Magdeburských kasárňach, ich obyvatelia mali lepšie ubytovacie a stravovacie podmienky, často aj zvláštne prídely.

Na jednej strane sú v denníku opísané rôzne formy správania, ktoré ľudia využívali v boji o fyzické prežitie (krádeže, klamstvá, šmelinárstvo, podrazy, udavačstvo) a na druhej vystupujú autorkine naličhavé otázky: „*Podari sa nám ešte niekedy včleniť sa do normálneho života? Budeme ešte niekedy normálnymi, slušnými ľuďmi?*

Nebudú z nás všetkých zločinci, až odtiaľto vyjdeme?“

Ako nezlomný príklad ľudskej spolupatričnosti figuruje v denniku „árijský“ železničiar Karel Košvanec, ktorý Evu a mnohých ďalších počas celej jej terezínskej internácie odvážne a obetavo podporoval. Mal predovšetkým kľúčové postavenie v organizácii ilegálneho pašovania potravín do geta a častokrát nasadzoval vlastný život.

Za jednu z typických skutočností táborového života označila autorka veľké rozdiely: *„Časť ľudí má komfortné izby, manželia sú spolu, celkom prepychové zariadenie, a časť je namačkaná v izbách s množstvom ploštíc. Niektorí ľudia ani nevedia čo robiť s jedlom, ktoré majú, a na druhej strane sa príšerne šíri tuberkulóza, mäknutie kostí a anémia pre nedostatok potravín.“*

V zápiskoch od februára do začiatku septembra 1943 cítiť záblesky optimizmu, vrátane plánov do budúcnosti, keďže v histórii terezínskeho geta išlo o najdlhšie obdobie bez transportov. Súčasne však preventívnym opatrením SS na očakávanú reakciu na povstanie vo varšavskom gete boli veľké zmeny v táborovej organizácii, sprísnenie režimu a väznenie. Väčšina členov táborovej stráže bola deportovaná v septembri do Osvienčimu.

Správy o zmenách situácie na frontoch a bojiskách 2. svetovej vojny vnášali nádej a eufóriu do táborového života. Zvyšujúca sa pozornosť svetovej verejnosti vyvolaná informáciami o masových deportáciách si vynútila návštevu Medzinárodného výboru Červeného kríža v Terezíne. Dlhá plánovaná inšpekcia bola propagandisticky zneužitá na vytvorenie falošného obrazu o spôsobe riešenia židovskej otázky. V Terezíne boli zriadené obchody, kaviareň, trasa inšpekčnej komisie bola starostlivo naplánovaná, podobne všetky činnosti a prípadné odpovede s vyhrázaním sa trestu smrti. Delegácia sa v obidvoch prípadoch (jún 1944, apríl 1945) nechala oklamať

a situáciu zhodnotila pozitívne.

Blížiaci sa koniec vojny viedol nacistov k rozhodnutiu zlikvidovať terezínske geto. V priebehu jedného mesiaca (od konca septembra do konca októbra 1944) bolo v 11 transportoch z Terezína odvečených vyše 18 000 väzňov, z ktorých väčšina zahynula. Najviac informovaní ľudia boli ihneď po príchode posielaní do plynových komôr. Na rozdiel od predchádzajúcich transportov, v rámci tohto nebol možný pre jednotlivcov žiadny odklad ani odvolanie. Boli to posledné transporty z Terezína a takmer celý tábor bol likvidovaný. Hoci sa Eva ocitla medzi zostávajúcou časťou ľudí pracujúcich v táborovom hospodárstve, do transportu sa hlásila dobrovoľne, keďže neodvolateľný odchod sa vzťahoval na všetkých jej blízkych, vrátane rodičov. Vtedy na tri mesiace prerušila písanie svojho denníka, v Terezíne zostala síce nažive, ale sama, úplne zlomená a apatická. V januári 1945 so zápiskami do denníka síce pokračovala, ale už to bola len samotná registrácia udalostí posledných dní. Už nebolo pre ňu nič mimoriadne dôležité, osobné, aby to mohla zveriť len stránkam denníka. Poslední Nemci opustili Terezín 5. mája a vtedy Karel Košvanec odviezol Evu z tábora. Keďže dostala týfus, nechala sa odviezť naspäť do tábora, po šiestich týždňoch karantény bola prepustená a ako jednu z mála zachovalých vecí si pri nemocničnom lôžku našla svoj kompletný denník.

Zápisky Denníka Evy Roubíčkovéj sú nielen obrazom štvorročného individuálneho osudu, ale aj cenným autentickým dokumentom vojnovnej nacistickej mašinérie s konkrétnym riešením židovskej otázky. Skutočnosť, že ide o veľmi citlivú tému, pričom autorka sa v zápiskoch zmieňuje o mnohých blízkych a známych osobách, vysvetľuje, prečo sa české vydanie dostalo k čitateľovi až po 11 rokoch po americkom vydaní.

B. Šed'ová

BENEŠ, Jiří. *V NĚMECKÉM ZAJETÍ.*
Praha : Knižnice SEB č. 38, 2010, 303 s.

Obdobie rokov 1939 – 1945 bolo jedným z najtragickejších období nielen v dejinách českého a slovenského národa, ale aj v dejinách ďalších národov, v neposlednom rade aj nemeckého. Stratili sme samostatnosť, český národ bol v tých rokoch opäť pozbavený slobody a demokracie, mnohí Česi prišli o svojich rodinných príslušníkov, priateľov a známych. Veľa ich prešlo otrockou prácou v Nemecku, koncentračnými tábormi a skončili svoj život na poľiach.

Presvedčivým autentickým svedectvom o tomto smutnom čase je kniha Jiřího Beneša, synovca prezidenta Edvarda Beneša. Autor ju napísal veľmi rýchlo a vydal ešte v roku 1945, aby podal svedectvo a aby sa aj sám vysporiadal so svojimi tragickými zážitkami z viacerých koncentračných táborov. Aj keď je spis plodom pomerne krátkeho povojnového obdobia iba niekoľkých mesiacov, nič to neuberá na jeho vypovedacej a až dokumentárnej hodnote. Svedčí o tom aj skutočnosť, že kniha bola využitá aj pri Norimberskom procese s nacistickými vojnovými zločincami. Beneš bol synom najstaršieho prezidentovho brata Václava Beneša a pred vojnou pracoval ako novinár. Gestapo ho zatklo – podobne ako ďalších 11 členov rodiny prezidenta – už v roku 1940; štyria z nich zahynuli. Po prvom zatknutí vypočúvali Beneša v Petschkovom paláci a na Pankráci, pričom sa gestapáci zaujímali hlavne o pôsobenie prezidenta Beneša, ktorý, ako je známe, bol jedným z prvých a aj jedným z najrozhodnejších odporcov Adolfa Hitlera. Druhýkrát Beneša zatkli v roku 1943 a vtedy sa záujem vyšetrovateľov sústredil už na druhý československý odboj a na činnosť E. Beneša v exilovej vláde v Londýne. Jiří Beneš prešiel niekoľkými koncentračnými tábormi, vojnu sa mu však podarilo prežiť a v roku 1945 sa vrátil do Prahy. V povoj-

nových rokoch pracoval ako úradník v poistovní, ale po februári 1948 ho z práce prepustili.

Kniha „*V německém zajetí*“ vyšla v rokoch 1945 – 1947 trikrát. Po februári 1948 ju však komunisti skonfiškovali a zabavené exempláre dali zošrotovať. Benešov spis prináša mnohé informácie nielen o nacistických vyhladzovacích táboroch v Osvienčime, Dachau a Buchenwalde, ale predovšetkým o tábore Dora, kde sa vyrábali tajné nemecké zbrane „V1“ a „V2“. Beneš mal vo svojej funkcii pisára možnosť oboznámiť sa s podobou a organizáciou tábora. Zachytil vo svojej práci nielen plán tábora Dora, ale aj nákresy a popis vyrábaných „záračných zbraní“, ktoré mali Hitlerovi v hodine dvanástej zabezpečiť víťazstvo vo vojne. Benešovi sa systematicky zbieraný materiál napriek obrovským problémom s dopravou a rôznym nebezpečenstvám už koncom vojny podarilo dopraviť do Prahy a potom použiť pri písaní knihy.

Tábor Dora bol pôvodne pridružený k veľkému koncentračnému tábore Buchenwald a Nemci ho založili po spojeneckom bombardovaní továrne na výrobu okřídlených striel v Peenemünde v roku 1943. Pri výstavbe závodu Nemci využili aj tunely vykopané Wehrmachtom v kopci Kohnstein pri Nordhausene, určené pôvodne ako sklady pohonných hmôt. Práve tam vybudovali skrytú podzemnú továreň, chránenú pred leteckými útokmi. Väzni pôvodne pracovali, bývali a spali len pod zemou. Práca bola veľmi ťažká a nedostatočná strava spolu s teplotami len okolo nula stupňov Celzia spôsobovali, že tam vydržali maximálne 6 – 8 týždňov a potom zomierali. Postupom času sa výroba rozširovala, väzni pribúdali a museli sa stavať pre nich aj vonkajšie baráky. V tom čase bol tábor Dora premenovaný na Mittelbau. Pracovalo v ňom súčasne až 10 000 mužov a za krátke dva mesiace sa tam vyrobilo až 6 000 striel typu V1 a V2. Strely vyrábala pätina najzdatnejších zajatcov, ostatné štyri

pätiny väzňov zabezpečovali chod tábora a kopali ďalšie chodby. V kopci bolo až 15 kilometrov chodieb, dve hlavné vodorovné chodby mali každá dĺžku 1,8 km.

Kniha vyšla v období, keď sa množia rôzne materiály, články, knihy, rozhlasové a televízne relácie i hrané filmy, ktoré sa zaoberajú povojnovými udalosťami v Československu a predstavujú ich svojim čitateľom, poslucháčom a divákom značne skreslene, jednostranne a bez potrebných súvislostí so zameraním sa len na výčiny časti Čechov a Slovákov pri odsunoch Nemcov a Maďarov z československého územia. Prítom aj podľa slov českého prezidenta Václava Klauša súčet všetkých povojnových neobjasnených činov sa svojím rozsahom zďaleka nemôže vyrovnáť tomu, čo sa udialo počas vojny v nemeckých koncentračných táborech, vo väzniaciach, na bojiskách alebo na okupovaných územiach. Aj to akoby potvrdzovalo slová prezidenta E. Beneša, ktorý na prvej schôdzi Zväzu oslobodených politických väzňov a pozostalých 14. decembra 1945 varoval pred tým, že príde doba, keď sa budú vojnové zločiny zamlčovať a prekrúcať a ich páchatelia obvinia svoje obete, aby sa sami zo svojich činov očistili. Smutnou súvislosťou je aj udalosť z roku 2010, keď sa počítačovní hackeri nabúrili do internetových stránok dvoch koncentračných táborov a zoznamy obetí nahradili heslami ako „Hnedá je krásna“ alebo „My sa vrátíme“... Okrem iného poškodili vtedy aj internetovú stránku tábora Dora - Mittelbau. Internetová stránka tábora má adresu: <http://www.buchenwald.de/index.php?p=144>.

F. Vrábek

SALLAI, Gergely. „*A HATÁR MEGINDUL... A CSEHSZLOVÁKIAI KISEBB-SÉG ÉS MAGYARORSZÁG KAPCSOLATAI AZ 1938–1939. ÉVI ÁLLAMHATÁR-VÁLTOZÁSOK TÜKRÉBEN.* („**Hranica sa pohne...**“ **Vzťahy menšiny v Československu a Maďarsku v zrkadle zmien štátnych hraníc v rokoch 1938–1939.**) Pozsony : Kalligram 2009, 294 s. Realizované s finančnou podporou ministerstva kultúry SR – program Kultúra národnostných menšín.

G. Sallai (1974) je absolventom Katolíckej univerzity Petra Pázmáňa v Pilišskej Čabe, ktorú ukončil v roku 2000; zaoberá sa československo-maďarskými politickými, diplomatickými a spoločenskými vzťahmi. Vydal množstvo štúdií a článkov, publikuje v periodikách *Századok*, *Regio*, *Limes*. V roku 2002 mu v Budapešti vyšla monografia *Az első bécsi döntés* (Prvá Viedenská arbitráž).

Sallaiova kniha má štyri časti: 1/Akýsi úvod, ktorý je podľa neho kritickým rozborom československej, českej, slovenskej a aj maďarskej historiografie 2/Pokus o rozbor postavenia maďarskej menšiny v Československu pod názvom Maďarská menšina v Československu v meniacom sa „priestore strednej Európy“, 3/Oživenie možnosti územnej revízie v dôsledku mníchovskej krízy v roku 1938 a 4/Maďari, ktorí sa vrátili – spoločenské a politické dôsledky územnej revízie. Publikáciu dopĺňajú dodatky, kde sú uvedené jednak odkazy na pramene a literatúru a jednak vysvetlivky.

Najdôležitejšou časťou anotovanej publikácie, ktorá aj názorne dokladá spôsob myslenia autora a jeho uchopenie témy, je úvod, ktorý sa zaoberá postojmi slovenskej historiografie k udalostiam v rokoch 1938 – 1939 a jej „kritickým“ hodnotením. To hodnotenie je v skutočnosti veľmi zjednodušené, nivelizujúce a málo presné. V tejto časti svojej monografie sa Sallai najprv

zameral na štatistické údaje a hoci dobre vie, že exaktné a všeobecne prijateľné čísla nie sú k dispozícii, pretože ak považuje československé štatistiky zo sčítania ľudu za nespoľahlivé, treba zdôrazniť, že málo spoľahlivé sú aj štatistiky uhorské z roku 1910 a z nášho pohľadu nimi možno dokumentovať nanajvýš tak úspešne pokračujúcu maďarizáciu nemaďarského obyvateľstva Uhorska. Tá však ani podľa tohto autora neexistovala, a preto ju kladie do úvodzoviek. Napriek tomu maďarskí autori zásadne vychádzajú z údajov uvedeného uhorského sčítania, ktoré považujú za presné a spoľahlivé. Preto aj Sallai vychádza, že v Československu bolo takmer milión Maďarov (s. 9).

Podľa Sallai slovenská „veda“ (úvodzovky použil Sallai) nepristupuje k hodnoteniu udalostí v rokoch 1938 – 1939 objektívne. Tak, ako to povedal Jozef Tiso vo svojom rozhlasovom prejave 2. novembra 1938, tak sa v podstate na to podľa autora pozerajú aj slovenskí historici, ktorí nestrpia žiadne odporovanie, odsudzujú celý rad udalostí a povojnové zneuznanie Viedenskej arbitráže samo sebou vítajú ako nastolenie spravodlivosti (ako príklad uvádza všeobecne uznávaného renomovaného historika Ľubomíra Liptáka).

Slovenský režim národnosocialistického razenia plánovite manipuloval s maďarskou otázkou, tvrdí ďalej Sallai, a tak sa k popieraniu Viedenskej arbitráže okrem historiografie pripojila aj propagandistická literatúra a tlač. „Veda“ a propaganda v tejto otázke dosť splyvali, zdôrazňuje opäť pôvodca recenzovanej knihy. Ako príklad jeho vlastnej objektívnosti možno uviesť, že cituje napríklad dobové maďarské odsúdenie Branislava Varsika, ktorý sa vraj pustil na dobrodružné cesty, a tie ho ďaleko odvedli od vedeckého dokazovania a argumentácie. Varsik si vraj zvolil radšej metódu propagandistického pamfletu a autor tým myslí jeho knihu *Národnostná hranica slovensko-maďarská v*

ostatných dvoch storočiach (1940). Sallai pokračuje ďalej v „hodnotení“ historickej literatúry témy nasledovne. V 60. rokoch nastalo čiastočné politické a ideologické zmiernenie a aj slovenská historiografia si mohla vymieňať názory aj na otázky, ktoré boli predtým tabu. Ale v podstate to boli len nacionalistické prístupy zahalené do pláštika marxistickej ideológie. Išlo o práce, ktoré mali slúžiť dokazovaniu viny Maďarov na základe svojvoľného výberu faktov a údajov, a teda predstavujú prístup, ktorý v mnohých prípadoch úplne postrádal národnú sebakritiku. Aj historici si osvojili predstavy československej štátnej politiky, ktorej prvým hľadiskom bolo údajne dokazovanie viny „juhoslovenských“ Maďarov. Tento prístup sa vo svojej jednostrannej forme nadhlo – čiastočne až do našich dní – zakonzervoval, domnieva sa autor knihy a do národného krídla slovenskej historiografie zaraďuje na jednu úroveň ako Milana Ďuricu, tak aj Ladislava Deáka (s. 10).

Sallai nešetří výčitkami ani na adresu niektorých maďarských historikov. Tvrdí, že vraj maďarská historiografia sa v 60. rokoch vyznačovala prehnanou sebakritikou, zameriavala sa na politické udalosti a na prehrešky z maďarskej strany a neraz preberala slovenské, údajne nacionalistické hľadiská. Potom Sallai vymenúva celý rad autorov, ale ani najmenej medzi nimi nerozlišuje, a tak sa mu k Lórántovi Tilkovszkému dostáva na jednu úroveň napríklad aj Károly Vigh, známy svojimi extrémnymi názormi.

Keďže sa autor čuduje, že slovenská a česká historiografia nie je schopná adaptovať sa na nové, moderné, odstupňované či „odtiekované“ prístupy tak, ako to robia maďarskí historici, ktorí sú podľa neho oveľa ďalej a aj vyššie, stačí jeho údiv v publikácii, na ktorú prispeli aj slovenskí daňoví poplatníci, dokumentovať nasledovným tvrdením: Česi a Slováci stále zotrvávajú na starých postojoch a nie sú schopní pochopiť, že Mníchov nebola

zrada a Československo nebolo obeťou. Veď Viedenskou arbitrážou sa dosiahla len etnická hranica, opakuje na viacerých miestach svojho spisu (s. 17). V Sallaiovej knihe sa čitateľ dozvie len veľmi málo o skutočných cieľoch maďarskej medzivojnovovej politiky a zlé československo-maďarské vzťahy autor odôvodňuje tým, že k tomu prispela jednak československá zahraničná politika a jednak správanie sa Československa k jeho menšinám, hoci je to skôr naopak, a neustále napätie medzi Prahou a Budapešťou vyvolávali revizionistické snahy a vskutku neobhájiteľná národnostná politika voči Slovákom, ale aj Nemcom v potrianonskom Maďarsku. Protislovenský ráz horthyovského režimu sa Sallai snaží maskovať vetou, známou zo zápisníc s odsunutými Čechmi a Slovákmi: *Násilie proti mne a mojej rodine nebolo spáchané*, hoci len o pár riadkov vyššie je často aj zmienka o tom, že museli svoje majetky, úrodu, hospodárske zvieratá a rôzne veci zo zariadenia domácnosti predávať pod cenu a tí, ktorí sa proti tomu postavili a svoje majetky si bránili, boli patrične pacifikovaní paľbami pušiek. Jeho popisovanie udalostí na okupovanom slovenskom území ako takmer idylické je celkom neadekvátne a úplne tendenčné (s. 208-210). Napríklad aj krvavé Vianoce v Šuranoch v roku 1938 opisuje slovami Lujzy Esterházy tak, že sa dav po omši obrátil proti žandárom (s. 211). Ostatne, mnohé naznačuje aj to, že zatiaľ čo často píše o meste Pozsony, názov Bratislava dáva do úvodzoviek (s. 239).

F. Vrábek

NĚMEČEK, J. SOUMRAK A ÚSVIT ČESKOSLOVENSKÉ DIPLOMACIE. 15. březen 1939 a československé zastupitelské úřady. Praha : NAKLADATELSTVÍ ACADEMIE PRAHA : Středisko společných činností AV ČR 2008, 640 s.

Predovšetkým fakty a nový uhol pohľadu na československú diplomaciu, to je označenie rozsiahlej publikácie historika PhDr. Jana Němečka, DrSc. Hoci sa česká historiografia venovala vo veľkej miere tragickému obdobiu Československa po 15. marci 1939, osudy československej diplomacie zostávali témami čiastkových štúdií a ojedinelých knižných prác. Táto kniha je – podľa úvodných slov autora – zavŕšením veľkého súboru publikácií a štúdií, ktoré Jan Němeček na túto tému pripravil sám či v spolupráci so svojim kolegom a priateľom prof. JUDr. Janom Kuklíkom, DrSc. v priebehu minulých pätnástich rokov. Taktiež je výsledkom dlhoročnej edičnej práce v tejto oblasti s účasťou jeho kolegov a priateľov archivárov PhDr. Heleny Nováčkovej a prom. historika Ivana Šťovíčka, CSc. Čitatelia majú takto konečne príležitosť v ucelenom prehľade zoznámiť sa s dramatickými osudmi našich diplomatov, a to i po roku 1945, porovnať ich s oficiálnymi správami o činnosti našich zastupiteľstiev vo svete a potom si prípadne odpovedať na stále sa vracajúcu otázku, čo bolo v tej dobe (a čo môže byť aj dnes) hrdinstvom.

Publikácia spracúva tému, ktorá vyzerá na prvý pohľad skôr ako okrajová, ale v skutočnosti predstavuje jednu z najdramatickejších a najzaujímavejších kapitol novodobej československej histórie, a to dejiny československej diplomacie po 15. marci 1939, keď boli po vzniku Protektorátu Čechy a Morava a Slovenskej republiky likvidované skoro všetky československé zastupiteľstvá v zahraničí a zároveň začala exilová vláda rozvíjať diplomatickú činnosť v novej situácii. Autor na základe dôklad-

ného štúdia archívnych materiálov sleduje podrobne vývoj v mnohých krajinách, rekonštruje jednotlivé prípady a vykresľuje celý rad pohnutých ľudských osudov.

Autor je zástupca riaditeľky HÚ AV ČR. Vydal známe diela: *Cesta k dekretům a odsunu Němců* (2002) a *Od spojeneckví k roztržce* (2003), ďalej 22 publikácií – zahraničný odboj, diplomacia, okupácia, spoluautor ďalších 4 publikácií, napr. *Proti Benešovi* (2004).

Po klasickom úvode nasleduje marec 1939, znamenajúci okupáciu českých krajín, zánik ČSR, vznik Protektorátu Čiech a Moravy, vznik Slovenského štátu (od 21. 7. 1939 Slovenská republika) a zánik československej zahraničnej služby. Anomáliou pritom je, že vyslancom protektorátu v Nemecku sa stal bývalý minister zahraničných vecí Druhej Československej republiky František Chvalkovský. Časťou 1. kapitoly je prezident Edvard Beneš a začiatok československého odboja.

Najrozsiahlejšia je druhá kapitola, popisujúca československé diplomatické úrady na štyroch kontinentoch, ktoré boli zriadené v jednotlivých krajinách. V Európe to boli: Veľká Británia a jej domíniá (Južná Afrika, Austrália a Nový Zéland, Kanada) ako aj Írsko, India a Singapur. Ďalej to bolo Francúzsko (v ktorom je opísaný vznik Československého národného výboru), Sovietsky zväz, Nemecko, Spoločnosť národov a Švajčiarsko, Taliansko a Vatikán, Krajiny Beneluxu (Holandsko, Belgicko, Luxembursko), Poľsko, Pobaltsko (Estónsko, Litva, Lotyšsko), Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko, Juhoslávia, Grécko, Albánsko, Severské krajiny (Švédsko, Nórsko, Fínsko), Španielsko a Portugalsko a napokon Turecko. Nasleduje Severná Amerika (Spojené štáty americké), Južná a Stredná Amerika (Argentína, Bolívia, Brazília, Dominikánska republika, Ekvádor, Haiti, Čile, Kolumbia, Mexiko, Panama, Paraguaj, Peru, Uruguaj, Venezuela). Po nich nasleduje Ázia: Japonsko, Čína, Blízky

a Stredný východ (Irán, Palestína, Libanon a Sýria) a Afrika (Egypt a Habeš).

Po nich prichádza vznik československého exilového štátneho zriadenia (ktorým boli Československý národný výbor v Paríži, ...) a československá diplomacia.

Samostatnú či lepšie povedané osobitnú časť tvorí vznik diplomacie Slovenského štátu (správne Slovenskej republiky).

Poslednou piatou kapitolou je činnosť povojnovej vyšetrovacej komisie ministerstva zahraničných vecí na objasnenie udalostí okolo 15. marca 1939.

A napokon je to záver, po ktorom nasleduje poznámka k prameňom.

Dielo dopĺňa 6 príloh s 3 tabuľkami, ktorými sú prehľady zastupiteľských úradov v Európe k 15.3.1939, československých zastupiteľských úradov v Ázii, Afrike, Austrálii a na americkom kontinente v roku 1939 s uvedením štátu, miesta a druhu zastupiteľského úradu, titulárom s jeho nástupom do úradu a poznámkou. Ďalšími prílohami sú organizácia ministerstva zahraničných vecí (Londýn, 2. apríla 1942), pamätný spis V. Slávika, právny rozbor povojnovej vyšetrovacej komisie, rokovací poriadok zvláštnej komisie koordinačného výboru, zásady pre rozhodovanie zvláštnej očistnej komisie.

Nasleduje zoznam prameňov a literatúry (archívy, tlač, pamäti, literatúra) a menný register.

Z počtu 33 vyslanectiev, 20 generálnych konzulátov a 20 konzulátov bolo likvidovaných (odovzdaných Nemcom) 51, 19 úradov zostalo pôsobiť v plnom a 3 v obmedzenom rozsahu až do konca druhej svetovej vojny. Vyšetrovacia komisia Ministerstva zahraničných vecí Československej republiky uznala 10 prednostov úradov vinných, časť bola odovzdaná disciplinárnej komisii s odporúčaním na konkrétne opatrenia (nevysielat' do cudziny, ponechať vo funkcii iba ak sa osvedčí, nepoužívať na zodpovedných miestach) a 21 uznala ako nevinných.

Na obale i obálke knihy sú fotografie A. Hitlera pri podpise výnosu o zriadení Protektorátu Čechy a Morava 16. marca 1939. Knihu dopĺňa 24 dobových fotografií a dokumentov.

Rozsiahlu časť tvoria poznámky pod čiarou. Na vnútornej strane obalu vpredu je záverečná strana výnosu o zriadení protektorátu s podpismi Adolfa Hitlera (führera a ríšskeho kancelára), Wilhelma Fricka (ríšskeho ministra vnútra), Joachima von Ribbentropa (ministra zahraničia) a Hansa Lammersa (vedúceho ríšskej kancelárie). Po obsahu sú uvedené Služobné prisahy diplomatov, vrátane Sľubu a Osvedčenia vernosti Slovenskému štátu).

Toto rozsiahle dielo, čerpajúce z množstva prameňov a literatúry, dáva možnosť nahliadnuť do zákulisia diplomacie.

E. Jančo

KAŠŠÁK, Peter – HRODEGH, Marián. *KONEČNÁ ZASTÁVKA: SLOVENSKO! LETECKÉ AKTIVITY A OSUDY POSÁDOK 15. USAAF ZOSTRELENÝCH NAD ÚZEMÍM SLOVENSKA V ROKOCH 1944 – 1945.* B. m. v. : Klub priateľov vojenskej histórie Slovenska, 2007, 288 s.

Za socializmu sa o tom verejne nesmeli hovoriť ani písať, a tak bola téma známou iba z rozprávania miestnych obyvateľov, zberateľov historických artefaktov a leteckých nadšencov z daných lokalít. Po roku 1989 sa však situácia zmenila.

Reč je o zhavovaných bombardéroch a stíhacích lietadlách americkej armády – 15. United States Army Air Force, ktorej bojové zväzy prelietali ponad územie Slovenskej republiky v rokoch 1944 – 1945 s cieľom bombardovať rafinérie, priemyselné komplexy a dôležité železničné uzly na vtedajšom území Nemeckej ríše. Zo svojich základní v južnom Taliansku preleteli zväzy Jadranské more, sformovali sa do bojových

formácií a so svojim ozbrojeným sprievodom leteli ďalej k cieľu. Ešte pred zhodením „nákladu“ však na bombardovacie zväzy útočili chorvátski, maďarskí, slovenskí a nemeckí stíhači. Nad cieľovým miestom zas útočilo protiletadlové delostrelectvo. Že americké letecké jednotky počas týchto útokov utrpeli straty, je každému jasné.

Trojica autorov a leteckých nadšencov v zložení – Peter Kaššák, Marián Hrodegh a Boris Súdny (pričom posledný menovaný nakoniec odstúpil od autorstva), v roku 2007 uviedla na knižný trh po desiatich rokoch vlastného výskumu publikáciu venujúcu sa práve problematike zhavovaných bombardérov americkej 15. leteckej armády z obdobia druhej svetovej vojny na území dnešného Slovenska. Autori nahodili latku dosť vysoko a po nakontaktovaní sa na bývalých letcov, prípadne ich rodinných príslušníkov, a po rozsiahlom archívnom výskume v priestore „stredovýchodnej“ Európy v spolupráci s lokálnymi historikmi a leteckými nadšencami tak vzniklo dielo, ktoré nemá na Slovensku obdoby. Zaujímavosťou je, že pre autorov je história a záujem o ňu len koníčkom.

V rozsahu 20 kapitol vymedzených obdobím jún 1944 až marec 1945 autori v chronologickom slede opisujú príbehy a osudy posádok bombardérov, ktorých stroje zhavovali na území Slovenska počas rôznych bombardovacích náletov na ciele v ríši a protektoráte. Texty sú doplnené výstižnými citátmi samotných pilotov alebo svedkov tých udalostí v rámci obyvateľov obcí, pri ktorých lietadlá zhavovali. Nechýbajú mapky a taktiež ani bohatá fotodokumentácia, ktorá robí knihu veľmi príťažlivou či už ide o fotografie letcov, miest havárií alebo historických dokumentov.

V prvej kapitole je v stručnosti opísaná história 15. USAAF od zriadenia základní v severnej Afrike až po premiestnenie na talianske základne, odkiaľ štartovali bombardéry až do skončenia vojny. Je tu

tiež pojednanie o organizácii, používaných typoch lietadiel, hlavných veliteľoch a stavoch mužstva v priebehu vojny. Koniec kapitoly prináša sumarizáciu ohľadne strát na životoch, strojoch a výpočet škôd, ktoré 15. letecká armáda spôsobila nepriateľovi počas druhej svetovej vojny.

Druhá kapitola prináša prehľad protiletadlovej obrany tvorenej stíhacím letectvom a protiletadlovým delostrelectvom v priestore dnešného Rakúska, Maďarska, Česka, Slovenska a Poľska, cez ktoré museli bombardéry pri ceste na cieľ preletieť. Kapitola okrem prehľadu organizácie stíhacieho letectva a protiletadlového delostrelectva brániaceho vzdušný priestor ponúka aj zoznam typov strojov a jednotlivej výzbroje, ktoré boli nasadené proti útočiacim bombardovacím zväzom.

Tretou kapitolou sa začína gro celej publikácie – chronologický prehľad zhavarovaných amerických bombardérov zatiaľ len v čase od júna 1944 do októbra 1944, pričom tento časový úsek je opísaný v celkovo deviatich kapitolách. Každá kapitola je ešte vnútorne členená na dátumy podľa toho, kedy sa uskutočnil daný nálet. Po krátkom exkurze, zameranom na vzlet bojových formácií a priblíženie cieľa bombardérov, nasledujú jednotlivé havárie strojov v chronologickom poradí. Nechýbajú presné zoznamy posádok, doslova na minútu presne datované udalosti priebehu pádu a následne príbehy letcov po dopade na zem. V prípade úmrtí členov posádok autori zapracovali do textu povojnové dátumy exhumácií a prevozov na vojenské cintoríny v západnej Európe a USA.

Dvanástou kapitolou sa zdanlivo pretfha časovo plynulá línia, keď nasleduje text venovaný Slovenskému národnému povstaniu a predovšetkým letisku Tri Duby. Autori tu sledujú osudy zajatých letcov, ktorí sa za pomoci partizánov a slovenského obyvateľstva po úniku zo zajateckého tábora v Grinave dostávajú do Banskej Bystrice, kde sú následne z letiska Tri Duby evaku-

ovaní na juhotalianske základne. V rámci tejto kapitoly sa čitateľ dozvie aj o osude spojeneckých spravodajských skupín OSS a SOE, ktorých predstavitelia mali za úlohu sledovať priebeh povstania, no nakoniec boli zajatí a popravení.

Trinásta a štrnásť kapitola opäť nadväzujú na pretrhnutú časovú líniu a približujú udalosti od októbra 1944 do konca decembra 1944, keď boli bombardované náhradné ciele na Slovensku a v Maďarsku, pričom aj tieto útoky sa vyznačovali haváriami.

Pätnásť kapitola sa venuje nemeckým zajateckým táborom pre spojeneckých letcov. Autori tu sledujú situovanie táborov, väzenské budovy, ich funkcie a každodenný život v takýchto zariadeniach.

Šestnásť kapitola v stručnosti pojednáva o zhavarovaných lietadlách britskej RAF na Slovensku, pričom je tiež priblížená organizácia jednotiek a krátka história pôsobenia spoločne s americkými jednotkami z juhotalianskych základní v časovom rozmedzí september až december 1944.

Sedemnásť kapitola sa venuje leteckej havárii z roku 1945, keď bol na Slovensku zajatý americký letec s doposiaľ najvyššou vojenskou hodnosťou – major Muskus.

Osemnásť kapitola s príznačným názvom *Na lazoch a u partizánov* nadväzuje na skôr spomenuté letecké havárie z predchádzajúcich kapitol, avšak len v tom prípade, ak sa daný letec zachránil pobytom u miestneho slovenského obyvateľstva. Sú tu vlastne opísané osudy letcov, ktorí sa skrývali za pomoci partizánov alebo miestneho obyvateľstva na kopaniciach a lazoch až do oslobodenia ruskou armádou. Čitateľ musí veľmi pozorne čítať, aby mu táto kapitola neunikla, pretože až tu končia niektoré príbehy z predchádzajúcich strán obdobia júna až decembra 1944.

Deväťnásť kapitola v podstate končí hlavnú chronológiu diela; sú tu opísané posledné havárie z februára a marca 1945, pričom cieľmi náletov vtedy boli rafinérie a železničné zhrmaždiská na juhozápade

Slovenska, predovšetkým Komárno a Nové Zámky.

Posledná dvadsiata kapitola je už len slovo na záver. Autori sú si vedomí, že okrem amerických lietadiel havarovali na Slovensku i lietadlá sovietske, rumunské, nemecké a slovenské, čo môže byť predmetom ďalšieho historického výskumu. Kniha končí rozsiahlou prílohou, v ktorej sú okrem početných fotografií a grafik lietadiel i menné zoznamy letcov, lietadiel a chronologicky zoradené havárie.

Nedostatkov je málo, a týkajú sa prevažne vecí technického charakteru – neúplné znenie poznámok pod čiarou pri citovaní prameňov alebo tiež nepresné popisky pri niektorých fotografiách. Celkovo je však dielo obrovským prínosom hlavne pre poznanie „nepoznanej histórie“ a tiež lokálnych dejín západného a juhozápadného Slovenska; publikácia by preto nemala chýbať v každej mestskej knižnici, či už na Považí alebo inde. O tom, že kniha má čo povedať širokým vrstvám obyvateľstva, svedčí i fakt, že ku dnešnému dňu je titul už kompletne vypredaný a je veľmi problematické sa k nemu dostať

J. Kallo

VANĚK, Oldřich – MORAVČÍKOVÁ, Lenka. *PREŽILI SME HOLOKAUST*. Oblastný výbor Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov v Liptovskom Mikuláši, 2011, 45 s. (2,30 AA)

Drobná brožúra z klávesnice známeho vojenského historika doc. PhDr. O. Vaňeka, CSc., a mladej archivárky Mgr. Lenky Moravčíkovej je prierezom – nie síce vyčerpávacím, ale významným – najzložitejšej a najsmutnejšej kapitoly dejín vojnového Slovenska. V štyroch kapitolách prináša pohľad na osudy židovskej komunity v Liptovskom Mikuláši, spomienky niekoľkých preživších židovských chlapcov, vzťah Liptovského Mikuláša k historickým

súvislostiam útekov z vyhladzovacieho tábora Osvienčim a prehľad obetí holokaustu v Liptovskom Mikuláši.

V čase, keď sa opätovne vo veľkom začína diskutovať o niektorých otázkach Slovenského štátu, stelesnených najnovšie v snahe niektorých tiežhistorikov obhájiť odhalenie busty Ferdinanda Ďurčanského ako jedného z reprezentantov protizidovskej orientácie, je každý takýto počin prínajmenšom vítaný.

Publikácia prináša v prvej kapitole (ktorá je pravdepodobne zostručnenou diplomovou prácou) stručný pohľad na konštituovanie židovskej komunity v meste od roku 1720. Nasledujú prvé protizidovské opatrenia v meste od jesene 1938 – pokus o vystaňovanie Židov z mesta do Košíc, ich vylúčenie z verejného života, vznik pracovného tábora v Liptovskom Mikuláši ako náhrady za vojenskú službu, ktorú nemohli z rasových dôvodov vykonávať, dopad Salzburských rokovaní a Židovského kódexu na zhoršenie židovského postavenia, vyčítanie Hlinkovej gardy a arizáciu židovských podnikov. Z lokálneho hľadiska je významné, že sú uvádzané miestne údaje, mená, úrady a firmy, čo približuje a konkretizuje problematiku hlavne mladšej generácii, ktorá najčastejšie pristupuje k všeobecným údajom bez väčšieho záujmu. Samostatné pasusy sú venované deportáciám a ich prejavom v meste, ako aj SNP a nasledujúcemu teroru, organizovanému predovšetkým nemeckými bezpečnostnými službami a na prvom mieste ružomerskou úradovňou Sonderkommando 7a. Záver kapitoly je venovaný pomoci slovenského obyvateľstva Židom a mikulášskym občanom, vyznamenaným najvyšším izraelským ocenením „Spravodlivý medzi národmi“.

Druhá kapitola je venovaná spomienkam troch židovských chlapcov – A. Shimrona z Izraela, P. Villanyiho z Kanady a P. Staraka z USA, ktorí vyrastali v Liptovskom Mikuláši a v slovenských horách sa zachránili pred holokaustom. Okrem spôsobov,

ako ich rodiny unikali pre deportáciami, si najviac vybavujú útek pred nemeckým terorom, skrývanie v jaskyniach, hlad a smrť, ktoré ich prenasledovali, a pochopiteľne, šťastie, ktoré prišlo s oslobodením Liptova a ich definitívnou záchranou.

V tretej kapitole je zhrnutý vzťah Liptovského Mikuláša k útekom z Osvienčimu, ukrývanie známej dvojice utečencov Vrba a Wetzlera v tomto meste, ale sú tu aj ďalšie údaje o utečencoch z Osvienčimu, Slovákovi Rosinovi a Poliakovi Mordowiczovi, ktorí utiekli mesiac po Vrbovi a Wetzlerovi. Aj tí sa objavili v meste a po spojení všetkých štyroch písomne spracovali pre Vatikán svoje poznatky o vyvražďovaní Židov – neskôr sa stali aj podkladom pre tzv. Osvienčimské protokoly.

Záver brožúry tvorí zoznam obetí holokaustu v Liptovskom Mikuláši. Je na škodu veci, že neobsahuje aspoň približné samostatné zhrnutie počtov deportovaných Slovenským štátom a nemeckými okupantmi, čo by isto posilnilo výpovednú silu údajov.

Napriek stručnej forme a jednoznačne lokálnemu zameraniu je publikácia prínosom jednak pre širšie poznanie jednej dejinnej kapitoly, ale predovšetkým ukážkou, ako by mala vyzerat' práca regionálnych historikov. Náklad 300 kusov umožňuje, aby bola k dispozícii všetkým školám v mikulášskom okrese ako významná pomôcka a aby ju od SZPB dostali aj knižnice.

Stanislav V. Chytka

PEJČOCH, I. HRDINOVÉ ŽELEZNÉ OPONY. Úteky do svodného sveta s pomocí neobyklých technických prostriedkú v letech 1949 – 1989, Cheb : Nakladatelství letecké literatury SVĚT KRÍDEL, 2008, 192 s.

Roky 1948 – 1989 sú medzníkmi, keď bola medzi našou krajinou s Rakúskom a NSR spustená imaginárna železná opo-

na, ktorá nebola dlhých 40 rokov iba virtuálnym termínom, ale stala sa skutočnou hradbou proti slobodnému svetu. Aktéri útekov tvoria významnú, hoci menej známú kapitolu tretieho odboja a predstavujú hrdinstvo, ktoré tvorí i titul tejto knihy.

V diele je stručne opísaná ochrana štátnej hranice v rokoch 1948 – 1989, presnejšie vývoj a organizácia Pohraničnej stráže, teda hlavného protivníka, ktorý stál proti utečencom. Národné zhromaždenie ČSR prijalo zákony č. 231/1948 Zb. zo dňa 2.10.1948 na ochranu ľudovodemokratickej republiky, v ktorom podľa § 40 neoprávnené opustenie územia republiky a neuposlušnosť výzvy na návrat bolo trestným činom a č. 69/1951 Zb. zo dňa 11. júla 1951 o ochrane štátnych hraníc (podľa sovietskeho vzoru). Jednotlivé úniky sú zoradené pre prehľadnosť do 6 základných oblastí či kapitol, v ktorých sú chronologicky zostavené jednotlivé prípady.

Úteky v obrnených vozidlách sa realizovali: tank Stuart M5A, obrnený automobil Studebaker, kolopásový obrnený transporér „Tank slobody“, obrnené sťahovacie auto, protiletadlový dvojkanón PV3S „jašterička“, obrnený autožeriav, OT-65, skonštruovaný automobilový tank.

Ďalšími pozemnými dopravnými prostriedkami boli vozidlo Wehrmachtu Kdf „vodník“, T-111, Vlak slobody na trati Cheb – Aš – Selb.

V oblasti *traktoristi na ceste za slobodou* sú uvedené prípady troch traktoristov, osobný automobil Praga proti zátarasám, americký Jeep, pásový traktor, skriňová PV3S, na koňoch, saniach, po drôtoch vysokého napätia, na rebríkoch.

Medzi kuriózne patria úteky neznámych odvážlivcov na lyžiach z lietadla, chodúľoch, či potápači ako „Kráľ Dunaja“, vlastnoručne vyrobené skafandre.

Úlety vzduchom na 3 lietadlách Dakota C-47A, vlastnoručne vyrobených lietadlách, vírniku, lietadle Z-37 „Čmeliak“, balónmi, rogalami.

Úteky cudzích štátnych príslušníkov automobilmi, vlakmi či pokus o prechod opačným smerom tvoria poslednú časť, keď 26 občanov NDR, Poľska či Maďarska, ktorí sa chceli dostať do NSR či Rakúska.

V diele sú opísané iba tie úteky, ktoré sa podarilo archívnym výskumom zdokumentovať a spracovať. Hľadanie aktérov či svedkov je zdĺhavé, veľmi ťažké je i pátranie v archívoch, lebo o mnohých útekoch existuje len málo indícií, v iných sa dokumentácia nezachovala a v minulosti v často podľahla skartácii.

Bol to paradox doby! Ľudská fantázia a vynaliezavosť sú nekonečné. V diele je uvedených 36 prípadov pokusov o prekonanie hranice s počtom 377 osôb (resp. 142), z ktorých sa vrátilo 135, čo sa nechtiac ocitli vo vlaku a lietadlách. Z počtu 36 prípadov bolo úspešných 29 s počtom 142 osôb, neúspešných 7 prípadov so 17 osobami, z ktorých zahynulo pri pokuse o prechod 5 osôb (rôzne havárie či zastrelenie).

Iné pramene (A. Jílková, T. Jílek a kol.: *Železná opona*, BASET 2006) uvádzajú, že o život prišlo 654 príslušníkov ZNB a PS, ich vinou 186 civilov. Zahynulo 350 utečencov, bolo vynesených 250 rozsudkov smrti (spolu teda zahynulo 1 440 osôb).

Autor mal, alebo nadobudol čierno-biele videnie, keď po opísaní hrdinských činov prekročenia hraníc sa ironizujúcim spôsobom vyjadruje o bývalom politickom zriadení – z historika sa stal politológ či priamo ironizujúci politik. Hrdinovia sú uvedení plnými menami, príslušníci PS väčšinou iniciálkami. Kriedový papier a množstvo fotografií, väčšinou z Múzea polície a rodinných archívov, dáva dielu výbornú formu.

PhDr. Ivo Pejčoch (* 1962) je český historik. Na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity vyštudoval české dejiny. Od roku 1990 pôsobí ako šéfredaktor historického mesačníka *Historie a plastikové modelářství*. Od roku 2007 je vedeckým pracovníkom Vojenského historického ústavu v Pra-

he. Napísal desiatky kníh literatúry faktu, zaoberajúcich sa predovšetkým vojenskou technikou. Okrem iného prispieva aj do časopisu *Historie a vojenství*. Medzi najznámejšie diela patria: *Nemečtí korzáři* (2005), *Miniponorky – osamělí lovci* (2006), *Tanky Praga* (2007), *Hrdinové železné opony* (2008) a *Armády českých politiků: české polovojenské jednotky 1918 – 1945* (2009), *Gloster gladiator* (2008), *Útěky za železnou oponu* (2009).

L. Jančo

KRONIKA

VEDECKÁ KONFERENCIA JUH SLOVENSKA PO VIEDENSKEJ ARBITRÁŽI 1938 – 1945

Viedenská arbitráž z 2. novembra 1938, bezprostredne nadväzujúca na mníchovský diktát, a následné roky patria k najtragickejším úsekom českých a slovenských dejín. Týmto aktom, podobne ako predtým nadiktovaný rozhodnutím veľmocí v Mníchove sa od Československa odčlenilo značné územie južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi, spolu so stotisícimi slovenského a rusínskeho obyvateľstva. Podľa československých prameňov znamenalo viedenské rozhodnutie ministrov zahraničných vecí Ribbentropa a Ciana naklonených viac požiadavkám horthyovského Maďarska, veľmi citel'né poškodenie Československa a jeho politických, hospodárskych a národných záujmov a prinieslo ďalšie oslabenie republiky, ktorá sa zmenila na zmračený štátny útvar neschopný vojenskej obrany. Stratili sme 10 390 kilometrov štvorcových teritória a podľa sčítania ľudu z roku 1930 tam žilo vtedy spolu 853 670 osôb, z toho 503 980 obyvateľov maďarskej národnosti, 272 145 Slovákov a Čechov, 8 947 Nemcov atď. Ako vidieť, heslá o „samourčení“ a oprave potrianonských hraníc na základe etnického princípu boli len kamuflážou a pod nadvládu horthyovského fašistického režimu sa dostali aj státisíce nemaďarských obyvateľov, ktorí boli vystavení najtvrdšiemu národnostnému a sociálnemu útlaku. Viedenský výrok znamenal aj ťažké straty v ekonomickej oblasti, narušenie hospodársky kompaktných území a prerušenie cestných aj železničných komunikácií. Pre mnohých československých občanov tento neblahý verdikt znamenal stratu majetku, ponižovanie, fyzické trýznenie a pre mnohých aj stratu života. Najznámejší prípad je z obce Gbelce pri Štúrove, kde prišli o život štyria bývalí ruskí legionári: Škvora, Mencla a Potměšila zastrelili a Mornsteina, ako veliteľa Sedliackej jazdy, ktorá sa podieľala aj na ochrane hraníc v rámci Stráže na obranu štátu (SOŠ), vojaci maďarskej okupačnej armády po predchádzajúcom fyzickom mučení obesili na dvore miestnej školy.

Toto obdobie patrí k najmenej prebádaným úsekom našich dejín, veď do roku 1989 sa o tých tragických udalostiach mohlo hovoriť len veľmi zjednodušene a jednostranne, aby sa nenarušovali princípy „proletárskeho internacionalizmu“. Najčastejšie sa spomínali len spory maďarskej a československej buržoázie a ich spoločná snaha utláčať pracujúcich z oboch národov. Až po zmene režimu začali slovenskí historici venovať zvýšenú pozornosť aj Viedenskej arbitráži a bádanie o nej sa mohlo uskutočňovať v slobodnejšej atmosfére ako v predchádzajúcich rokoch. Jedným z významných výsledkov výskumu bolo vydanie trojzväzkového diela Ladislava Deáka pod názvom *Viedenská arbitráž, Dokumenty I– III*, kde sú publikované základné materiály z uvedeného obdobia, týkajúce sa diplomatickej prípravy, ale aj reálneho dopadu arbitráže na každodenný život a osudy obyvateľstva okupovaného územia. Práve výpovede očitých svedkov, priamych účastníkov vtedajších udalostí a aj ich obetí názorne ukazujú, akému prenasledovaniu boli vtedy vystavení Česi, Slováci, Rusíni, Židia a príslušníci iných národností a v neposlednom rade aj mnohí Maďari a Nemci, ktorí sa predtým k Československu správali lojálne. A zato si podľa horthyovských politikov predsa „zaslúžili“ aj patričný trest. Treba opakovane pripomenúť,

že maďarský režim sa s výsledkami prvej svetovej vojny a s mierovou zmluvou v Trianone zo 4. júna 1920 nikdy nezmieril a jeho snahou od samého začiatku bola nielen revízia zmluvy, ale obnovenie celého predvojnového Uhorska, bez ohľadu na práva ostatných národov a národností žijúcich v uvedenej oblasti.

Na úseku historického výskumu udalostí v rokoch 1938 – 1945 je toho ešte veľa potrebné vykonať, preto treba oceniť iniciatívu slovenského Ústavu pamäti národa (ÚPN), ktorý v dňoch 22. – 23. marca 2011 usporiadal v Šuranoch dvojdňovú medzinárodnú konferenciu historikov na tému *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938–1945*. Na podujatí sa zúčastnili vedci z Veľkej Británie, Českej republiky, Ukrajiny i z Maďarska a, samozrejme, aj mnohí slovenskí znalci uvedeného obdobia. Na stretnutí si v rámci diskusií účastníci vymenili aj svoje názory na sporné problémy. Aj debaty v jednotlivých diskusných blokoch a v kuloároch počas prestávok znovu potvrdili potrebu výmeny názorov, lebo ako je známe, inak sa na tieto udalosti pozerajú maďarskí a inak českí a slovenskí historici. A dokonca aj v jednotlivých národnostných táboroch nie sú stanoviská a posudzovanie tohto obdobia rovnaké, naopak, často sú také rozdielne, že len ťažko možno aj v budúcnosti očakávať nejaký jednotný postoj historikov.

Konferencia sa tešila aj mimoriadnemu záujmu širšej verejnosti, obyvateľov Šurian a aj okolia, lebo práve táto oblasť, kde žila prevažne slovenská populácia, bola po Viedenskej arbitráži vystavená silnému útlaku a na Vianoce 1938 tu došlo po bohoslužbách aj k strelbe do protestujúcich slovenských veriacich zhromaždených pred katolíckym chrámom, následkom čoho bolo viacero ľudí zranených a jedna sedemnášťročná dievčina na následky strelného poranenia aj zomrela. Pritom nešlo o žiadnu „vzburu“, ani o útok na predstaviteľov maďarskej moci, ako to podávala maďarská propaganda. Slováci, predovšetkým študenti a ostatná mládež, len spievali slovenské piesne a dožadovali sa svojich národnostných práv, čo sa však považovalo za „vzburu“.

Referujúci a diskutujúci – okrem iného aj niektorí žijúci pamätníci oných udalostí – rozobrali jednotlivé aspekty arbitráže – politické, vojenské, hospodárske i kultúrne. Odznali viaceré veľmi zaujímavé príspevky od syntetizujúcich až po detailnejšie zamerané na jednotlivé problémy, alebo mikroregióny (Šurany, Komjatice, novozámocký, lučenský, trnavský, alebo levický okres). Veľmi podnetné boli referáty Martina Hetényiho (Univerzita Konštantína Filozofa Nitra) o zmenách v živote obyvateľstva slovensko-maďarského pohraničia, Jevgen Rogovj z Charkovskej národnej univerzity rozobral postavenie slovenského obyvateľstva na území južného Slovenska, Michal Pehr z Masarykovho ústavu a Archívu Akadémie vied ČR predniesol referát o ohlase Viedenskej arbitráže v českej tlači a Viliam Jablonický sa zaoberal represiami voči nemaďarskému obyvateľstvu na južnom Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Budapeštiansky historik István Janek (Historický ústav Maďarskej akadémie vied) predniesol príspevok na tému o maďarských revizionistických snahách voči Slovensku v rokoch 1938–1940 a Andras Becker z Univerzity v Southamptone poslucháčov oboznámil s britskými pohľadmi na 1. Viedenskú arbitráž a so zmenami jej hodnotenia v britskej zahraničnej politike. Martin Lacko (ÚPN) referoval o „malej“ vojne a jej ohlase v slovenskej spoločnosti a jeden z hlavných organizátorov celej konferencie Ján Mitáč (ÚPN) prítomných oboznámil s krvavým incidentom v Šuranoch na Vianoce 1938 tak, ako si spomienky naň zachovali miestni pamätníci.

Dva referáty – príspevok Františka Budu z Tvrdošoviec na tému *Osudy Židov z Tvrdošoviec a okolia po Viedenskej arbitráži v horthyovskom Maďarsku* a prednáška Martiny Fiamovej z ÚPN na tému *Úteky židovského obyvateľstva cez slovensko-maďarskú hranicu* sa týkali aj

osudov Židov. Napríklad v Štátnom archíve Bratislava – pobočka v Šali sa z toho obdobia vo fonde Hlavnoslúžnovský úrad II. (1938 – 1944) zachovali mnohé zaujímavé dokumenty o osudoch Židov v Šalianskom okrese, ktoré ešte historické bádanie len veľmi málo preskúmalo a vytlačilo. Aj na tomto úseku čaká bádateľov špecializujúcich sa na uvedený úsek našich dejín, respektíve dejiny židovského obyvateľstva ešte mnoho práce.

Mimoriadne podnetnými boli referáty, ktoré odzneli v rámci bloku *Hospodárske dopady Viedenskej arbitráže*. Celkový prehľad o obrovskom poškodení hospodárstva Slovenska podal Miroslav Sabol (Historický ústav Slovenskej akadémie vied). Ľudovít Hallon z tej istej inštitúcie sa zaoberal zmenami v peňažníctve a bankovom sektore a Peter Mičko (Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici) referoval o následkoch Viedenskej arbitráže na činnosť Továrne na papier, ú. s. Slavošovce.

Na konferencii odzneli aj dva príspevky týkajúce sa situácie na Podkarpatskej Rusi, s ktorými prítomných oboznámili Igor Šnicer z Užhorodskej národnej univerzity a Tetjana Serhijenko z tej istej univerzity. Možno teda povedať, že dvojdňová konferencia sa pokúsila komplexne zachytiť udalosti a procesy na celom území, ktorého sa Viedenská arbitráž dotýkala a to ako na južnom Slovensku, tak aj na Podkarpatskej Rusi.

Všetky vystúpenia domácich aj zahraničných historikov prispeli k lepšiemu poznaniu vtedajších udalostí. Išlo vôbec o prvú konferenciu, ktorá sa v takomto rozsahu a s takouto šírkou záberu zaoberala Viedenskou arbitrážou. Referáty z podujatia uverejní ÚPN v zborníku, ktorý sa stane nevyhnutnou pomôckou a zdrojom poučenia o týchto tragických rokoch našich dejín pre špecialistov na dané obdobie ako aj pre záujemcov z radov širšej verejnosti.

F. Vrábel

UPOZORNENIE REDAKCIE

V záujme plynulého priebehu redakčných prác Vás prosíme o dodržiavanie určitých zásad pri písaní rukopisov.

Spôsob odovzdávania rukopisov

*Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajú, resp. posielajte zásadne v textových editoroch Word, v iných len na základe dohovoru. **Poznámky je potrebné vkladať pomocou programu WORD na vkládanie poznámok/odkazov pod čiarou – nie písať ich mechanicky vzadu za textom štúdie.** K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca jednej strany a osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu trvalého bydliska i pracoviska, číslo účtu, telefonický a emailový kontakt.*

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán. Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Počet strán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov na stranu).

Vzhľadom na platnosť STN ISO 690 (01 0197) – Dokumentácia. Bibliografické odkazy. Obsah, forma a štruktúra, apríl 1998, je potrebné pri citáciách rešpektovať jej zásady (sú zjednotené s používaním citácií v iných časopisoch, ktoré sa pridávajú aj medzinárodného citovania). Za správnosť citovania (obsahovú i formálnu) zodpovedá autor príspevku, redakcia nebude do citácií zasahovať. Na uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

¹ VÁROŠ, Milan. *Posledný let generála Štefánika*. Bratislava : International, 1994, s. 56.

² PEJSKAR, Jožka (ed.). *Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981*. B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

³ ŠPIRKO, Dušan – LUPTÁK, Miroslav. Obrana bratislavského predmostia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In *Vojenská história*, 2002, roč. 6, č. 1, s. 9-10.

(u cudzojazyčných zdrojov uvádzať v príslušnom jazyku, napr. anglický zdroj: In *Army History*, 2003, vol. 59, no. 1, p. 13-15.)

⁴ DEIGHTON, Leon. *Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque*. Prel. Kárník, Zdeněk. Praha : Argo, 1994, s. 85.

⁵ PEJSKAR, ref. 2, s. 97.

- v prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa: PEJSKAR, Poslední, ref. 2, s. 93.
- autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov uvádzame: ŠPIRKO, Dušan et al.
- v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha : Naše vojsko; Bratislava : Magnet Press, 1999,
- údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu
- pri odkaze na archívny prameň je potrebné uvádzať skratky: f. (nie fond)
šk. (ako škatuľa, nie krabica)
č. j. (s medzerou)
VHA Bratislava, f.; pozri tiež PEJS, O.: ...
Tamže, s. 8. (nie tamtiež)

- najfrekventovanejšie skratky archívov: SNA Bratislava, VÚA-VHA Praha, VHA Bratislava, NA Praha, AM SNP B. Bystrica,

Číslo poznámok v texte uvádzať indexovo: ⁴ nie: ⁴⁾ ^{4/}

Používanie skratiek a označovanie

Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

Adresa redakcie: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 21 04 Bratislava

tel: 02/48 207713

E-mail: redakciavh@gmail.com

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

AUTORI ČÍSLA

Mgr. Martin KONEČNÝ, Prešovská univerzita v Prešove, Ul. 17. novembra, č. 1, 080 01 Prešov

PhDr. Daniel HUPKO, Slovenské národné múzeum-Múzeum Červený Kameň, Hrad Červený Kameň, 900 89 Častá

Mgr. Mateusz GNIAZDOWSKI, PhD., Osrodek Studiów Wschodnich, Zespół Srodkowoeuropejski, Koszykowa 6a, 00 654 Warszawa, Poľská republika

PhDr. Helena PAŽUROVÁ, CSc., Trieda Hradca Králové, č. 8, Trieda Hradca Králové, č. 8, 974 04 Banská Bystrica

PhDr. Jan ŠTAIGL, CSc., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

PhDr. Stanislav CHYTKA, Malé Tatry 21, 034 05 Ružomberok

PaedDr. Róbert LAMOŠ, Kriminologický ústav PZ, Sklabinská 1, 812 72 Bratislava

Mgr. Richard KISTER, Prievozská 35, 821 09 Bratislava

Plk. gšt. v.v. Dr. Jaroslav NIŽŇANSKÝ, PhD., Generálny štáb OS SR, Kutuzovova 8, 831 00 Bratislava

OBSAH

Štúdie

KONEČNÝ, Martin: Bitka pri Myriokefalone, 1176: posledná ofenzíva Manuela Komnéna.....	3
HUPKO, Daniel: Gróf Móric Pálfi. Vojensko-politický profil aristokrata.....	20
GNIAZDOWSKI, Mateusz: Poľsko a improvizované východiská vojensko-politickej stratégie Slovenska v roku 1939.....	33
PAŽUROVÁ, Helena: Vojensko-partizánske jednotky utvorené z príslušníkov Východoslovenskej armády. Brigáda Kriváň. II. časť.....	55
ŠTAIGL, Jan: Spolupráca vojenských jednotiek ČSR, Poľska a ZSSR v akciách proti UPA na východnom Slovensku v rokoch 1945 – 1947.....	72

Dokumenty a materiály

CHYTKA, Stanislav: Spravodajská činnosť ružomerskej siete Abwehru v severnom pohraničí Slovenska pred napadnutím Poľska.....	102
LAMOŠ, Róbert: Nemecké špeciálne operácie v Ardenách 1944.....	123
KISTER, Richard: Zbrojný priemysel na Slovensku v druhej polovici 50. rokov 20. storočia.....	138

Vojenská normotvorba

NIŽŇANSKÝ, Jaroslav: Získavanie poznatkov a využívanie skúseností (Lessons Learned – LL) v OS SR.....	151
--	-----

Recenzie

GOLDSWORTHY, Adrián: Armáda starého Ríma. (T. Klokner).....	159
RYCHLÍK, Jan: Mezi Vídní a Cañíhradem. (V. Dangl).....	162
NEPOKOJNÁ hranica. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie: Slovensko-poľské vzťahy v rokoch 1937-1947, uskutočnenej 3. októbra 2009 v Spišskej Belej. (I. Varšo).....	167
ŠMIGEL, Michal: UPA vo svetle slovenských a českých dokumentov (1945-1948). Kniha prvá: Rejdy UPA v dokumentoch vojenských a bezpečnostných štruktúr ČSR. (M. Symý).....	172
SORBY, Karol: Jún 1967. Šesť dní, ktoré zmenili Blízky východ. (V. Bystrický).....	175

Anotácie, glosy	178
------------------------------	-----

Kronika	194
----------------------	-----

INHALT

Studien

KONEČNÝ, Martin: Schlacht von Myriokephalon im Jahre 1176: die letzte offensive von Manuel Komnenos.....	3
HUPKO, Daniel: Graf Moritz Pálffy. Militärisch-politisches Profil eines Aristokraten.....	20
GNIAZDOWSKI, Mateusz: Polen und die improvisierten Grundlagen der militärisch-politischen Strategie der Slowakei im Jahre 1939.....	33
PAŽUROVÁ, Helena: Militärisch-partisanische Truppen gebildet aus den zugehörigen des ostslowakischen Armee. Brigade „Kriváň“	55
ŠTAIGL, Jan: Zusammenarbeit zwischen den Streitkräften der ČSR, Polens und der Sowjetunion in der Durchführung der Sicherheitsmassnahmen gegen die ukrainische aufständische Armee (UPA) in der Ostslowakei 1945 – 1947.....	72

Dokumente und Materialien

CHYTKA, Stanislav: Nachrichtendienst der Abwehrstelle in Ružomberok (Rosenberg) im nördlichen Grenzgebiet der Slowakei vor dem Angriff auf Polen.....	102
LAMOŠ, Róbert: Sonderoperationen der deutschen Kampfverbände in den Ardennen 1944.....	123
KISTER, Richard: Rüstungsindustrie in der Slowakei in der zweiten Hälfte der 1950er-Jahre.....	138

Militärische Standardisierung

NIŽŇANSKÝ, Jaroslav: Kenntniserwerb und Ausnutzung von Erfahrungen (Lessons Learned - LL) in den slowakischen Streitkräften.....	151
---	-----

Recensionen	159
--------------------------	-----

Annotations, Glossen	178
-----------------------------------	-----

Chronic	194
----------------------	-----

CONTENTS

Studies

KONEČNÝ, Martin: The Battle of Myriokephalon, 1176: The Last Offensive Campaign of Manuel Komnenos.....	3
HUPKO, Daniel: Earl Maurice Pálffy. A military-political profile of an aristocrat.....	20
GNIAZDOWSKI, Mateusz: Poland's place in the thinking of Slovakia's military-political strategy in 1939.....	33
PAŽUROVÁ, Helena: Military-partisan troops comprising of the members of East-Slovak Army. Kriváň-Brigade. 2nd Part.....	55
ŠTAIGL, Jan: Cooperation of the military units from Czechoslovakia, Poland and USSR in the actions against UPA in the Eastern Slovakia 1945 – 1947.....	72

Documents and Materials

CHYTKA, Stanislav: Abwehr in the northern frontier area of Slovakia before the invasion of Poland.....	102
LAMOŠ, Róbert: German special operations in Ardennes 1944.....	123
KISTETR, Richard: Military production in Slovakia in the second half of the 50's, 20 th century.....	138

Military norm-formation

NIŽŇANSKÝ, Jaroslav: Lessons learned and experience used in the Armed Forces of Slovakia.....	151
--	-----

Reviews	159
----------------------	-----

Annotations, Glosses	178
-----------------------------------	-----

Chronicle	194
------------------------	-----

VOJENSKÁ HISTÓRIA

Vojenská história 2/2011

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave
V spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: pplk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD.

Výkonná redaktorka: Mgr. Mária Stanová

Kontaktná adresa: redakciavh@gmail.com

Grafická úprava: OPS

Redakčná rada: doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (predseda), PhDr. Vojtech Dangl, CSc. (podpredseda), PhDr. Igor Baka, PhD., PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. František Cséfalvay, CSc., PhD., PhDr. Viliam Čičaj, CSc., PhDr. Marián Hronský, DrSc., Mgr. Peter Kralčák, PhDr. Slavomír Michálek, DrSc., plk.gšt. v.v. Dr. Jaroslav Nižňanský, PhD., PhDr. Jan Štaigl, CSc., pplk. v zál. PhDr. Peter Šumichrast, PhD., doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.

Medzinárodný redakčný kruh: Dr. István Janek, PhD. (Budapest), PhDr. Michal Lukeš, PhD. (Praha), Mgr. Mateusz Gniazdowski, PhD. (Warszawa), Dr. László Szarka, CSc. (Budapest), PhDr. Jiří Rajlich (Praha), Dr. Martin Zückert (München)

Vychádza štyrikrát ročne.

Rozširuje Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Fax: + 421/2/48207719

Schválené do tlače dňa: 9.5.2011

EV 734/08

Nepredajné

ISSN 1335-3314

Tlač: OPS - 5. KRZ Nemšová, Kutuzovova 8, Bratislava

Na obálke: Súdobá kresba zobrazuje výcvik pechoty rak.-uhorskej armády v 2. pol. 19. storočia.